

AŞERE-TAKRİB EĞİTİMİ VE UYGULAMA FARKLILIKLARI

Seb'a, aşere ve takrib eğitimi konularına girmeden önce kıraat eğitimine başlayacaklar için öngörülen donanım üzerinde bazı hatırlatmalar yerinde olacaktır..

1. KIRAAT ÖĞRENİMİNE HAZIRLIK

Kıraat ilmi öğrenimi için herhangi bir yaş şartı yoktur. Bununla birlikte, tecrübeli hocaların kanaatına göre, kıraat ilminin dikkat ve yoğunlaşma gerektiren meselelerini kavrayabilmek için çocukluk döneminin tamamlanması öngörülür. Bu aşamaya kadar, tecvîd öğrenimi ve Kur'an ezberi ile süreç değerlendirilerek ön hazırlık yapılmış olur. Bu ön hazırlık ve donanımın keyfiyet ve kemiyetiyle ilgili öğreticiler arasında farklı mülâhazalar görülse de yaygın kanaat, adayın önce tecvîd öğrenimini, akabinde Kur'an'ı öğrendiği rivâyet üzere en az bir hatim yapması ve hafızlığını tamamlaması gerektiğidir.

1.1. Tecvîd Bilgisi

Tecvîd öğretimi Arapça bilen öğrenciler için genellikle Süleyman el-Cemezûrî'nin (1204/1790) *Tuhfetü'l-Etfâl* ve İbnü'l-Cezerî'nin (833/1430) *Mukaddimetü'l-Cezeriyye* metinleri üzerinden yapılır. Önce bu metinler ezberlenir daha sonra hocanın açıklamaları ışığında ferdi ve grup uygulamaları ile eğitim sürdürülür. Molla Aliyyü'l-Kârî'nin (1014/1605) *el-Minehu'l-Fikriyye*, Zekeriyâ el-Ensârî'nin (910/1505) *ed-Dekâiku'l-Muhkeme* ve Gânim Kaddûrî el-Hamed'in *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*'si gibi önemli şerhlerden istifade edilir. Bu kaynaklardan istifade edebilmek için Arapça seviyesi yeterli olmayan öğrenciler ise, yukarıda zikredilen temel eserlerin tercümesi ve şerhi mahiyetindeki yerel çalışmalardan istifade etmelidir.

*Doç.Dr., Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Bu dönemde öğrencinin, hocanın uygulamalarını dikkatle takip etmesinin yanında, örnek uygulayıcıları ve kâripleri de çokça dinlemesi önemlidir.

1.2. Hatim

İyi bir seviyede tecvîd bilgisine sahip olan öğrenci, Kur'an okumayı öğrendiği rivâyetle, tecrübeli bir hocanın nezaretinde hatim yapmalıdır. Bu hatimde yaygın olan rivâyet *Şâtbiyye* tarîkinden İmam Âsım'ın Hafs rivâyetidir. Bu rivâyet coğrafî bölgeye göre değişebilir. Meselâ Fas, Cezayir, Moritanya gibi ülkelerin bütününde ve Tunus'un birçok yerinde takip edilen imam Nâfi'nin Verş rivâyeti ile hatim yapılır. Kur'an-ı Kerîm'i baştan sona belli bir rivâyetin usulü ile okuyup icâzet alan öğrenci, diğer rivâyet ve kıraatları hatim yaptığı rivâyete kıyas yaparak artık daha kolay öğrenecektir.

1.3. Hafızlık

Kur'an-ı Kerim ezberinin hadîs-i şeriflerde¹ teşvik edilmesi ve faziletinin nazara verilmesi, asr-ı saadetten günümüze kadar, ortak ulvî bir duygu olarak hafızlığa yönelik ve rağbette en önemli etken olmuştur.

Öteden beri, hemen hemen bütün İslâm ülkelerinde kıraat eğitimine başlamadan önce hafızlığın tamamlanması öngörülmüştür. Bizim geleneğimizde de durum farklı değildir. Osmanlı döneminde Sıbyan mektebini bitiren yani temel eğitimini tamamlayan bir öğrenci, önce alt seviyedeki bir dâru'l-kurrâ'ya gider, orada hıfzını tamamlar, sonra daha yüksek bir seviyedeki dâru'l-kurrâ'ya devam ederdi. Bu medresede ise *ilm-i kıraat* ve *ilm-i mehâric-i hurûf* öğrenirdi.²

Arapça eğitimi ile temellendirilmiş ve desteklenmiş bir hafızlık ise, kıraat eğitimi alacak adaya daha farklı avantajlar sağlayacaktır. *Yedi* veya *on kıraat* eğitimine başlayacak adaylarda hafızlık şartı her hoca ve kurum tarafından aranırken, tek bir rivâyeti okumak için hafızlığın ön şart olarak talep edilmesinde farklı uygulamalar bulunmaktadır.

¹ Aynî, Bedruddin Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed, *'Umdetü'l-Kârî ft Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, "Fedailü'l-Kur'ân", Beyrut, ty., VI, 108; Tirmizî, Ebû İyâs Muhammed b. İyâs b. Sûra, *Sünenü't-Tirmizî*, (thk: İbrahim Utve 'Avad), İstanbul 1981, "Sevâbu'l-Kur'ân", 13.

² Kazıcı, Ziya, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, İstanbul 2004, s. 131.

2. KIRAAT ÖĞRENİMİNİN ÂDÂBİ

Allah kelâmı olan Kur'ân-ı Kerîm'in her şeyin fevkinde âdâba müstahak olduğu muhakkaktır. Bu sebeple ulemâ, her hâlükârda Kur'ân'a tazim gösterip hürmet etmenin, onu lâıyık görülmeyen şeylerden tenzih etmenin ve onu korumanın vücûbiyyeti hususunda icmâ etmişlerdir.³

Kıraat İlmi ve diğer Kur'an ilimlerinin belli bir seviyede bilinmesi bile bazen ilahi mesajdaki inceliklere nüfuz etmede yeterli olmamaktadır. Tefsire ve usule dair son dönem eserlerde gereği gibi yer almasa da, klâsik kaynakların ulûmu'l-Kur'ân bahislerinde, Kur'ân'ın anlaşılmasında en az diğer Kur'ân ilimleri kadar bir öneme sahip olduğu vurgulanan *Tilâvet âdâbına* uyulmadan bu inceliklerin inkişâfı neredeyse imkânsızdır. Kur'ân, müminin iman ve takvasının, Allah'a,⁴ Hz. Peygamber'e,⁵ Kur'ân'a⁶ ve din kardeşlerine⁷ karşı göstereceği tazim ve hürmetle olgunlaşacağını bildirmektedir. Bütün bunlar, Kur'ân'a ihlâs ve samimi bir yaklaşımla, tazim ve ihtiramla yönelmenin bir zorunluluk olduğunu göstermektedir.

Kur'ân'ı anlamamanın, ona yaklaşmanın ilk adımını tilâvet oluşturur. Onu anlamlandırma (meal) ve yorumlama (tefsir), kıraatlarını öğrenme ise, daha sonraki aşamalardır. Tilâvet olgusunu, bu aşamaların mihenk noktası olarak kabul edip, hepsini bir çatı altında, *tilâvet* çerçevesi içinde değerlendirmemiz mümkündür. Bu manada okuyucu, Kur'ân'la ilgili bütün faaliyetlerinde farklı şekillerde onunla yüz yüze gelir. Buna göre; her kârî, her mukrî, her muallim, her müfessir bir okuyucudur. Bu yüzden klâsik kaynaklarda, -müstakil olsun, karma olsun- tilâvet âdâbı ile ilgili bölümlerde, Kur'ân tilâvetini, kıraatını öğrenen, öğreten, okuyan, okutan herkesin tilâvet âdâbına muhatap olduğuna ve bütün bu kişilerin çabalarının Kur'ânı anlamaya, yorumlamaya yönelik olması gerektiğine dikkat çekilir ve âdâb kaideleri bu kişiler göz önüne alınarak sunulur.

³ Nevevî, Muhyiddin Ebû Zekerıyya, *et-Tibyân fi Âdâbi Hameleti'l-Kur'ân*, Beyrut 1986, s. 112.

⁴ Enfâl, 2; Hac, 30,32,34; Al-i 'Imrân, 135;

⁵ Nûr, 63; Ahzâb, 53; Hucurât, 1-4.

⁶ Mâide, 83.

⁷ Haşr, 9; Fetih, 29.

Âlimlerin tespit etmiş oldukları bu âdâb kaideleri, talim/kırâat ve Kur'ân'ın yorumlanmasında dikkate alınması gerektiği gibi, diğer İslâmî ilimlerde de aynı hassasiyetin gösterilmesi lüzumludur.

2.1. Kur'ân-ı Kerîm ve Kırâatları Öğrenecek Talebeye Ait Hususlar

Derslerin istenilen manada gayesine ulaşmasının, hocadan azamî şekilde istifade edebilmenin yolu, talebenin göstereceği âdâbtır denilebilir. Zîra talebelik âdabı, öncelikle hocaya ve ilme karşı saygıyı gerektirir. Günümüzde bu durum, yozlaştırılıp istismar edildiği için, ilimdeki feyiz ve berekette ciddî bir eksiklik hissedilmektedir. Hâlbuki, Hz. Peygamber'in Ramazan aylarında Kur'ân'ı Cebrâîl'e arzı esnasında cereyan eden ve sonraki dönemlerde de aynı titizlikle yürütülen bu davranışları, hoca ile talebe arasındaki ilişkilerde bizim nasıl davranmamız gerektiğinin en güzel örneklerini sunmaktadır. Aynı şekilde, Kur'ân'ın nüzulü esnasında Hz. Peygamber ile Cebrâîl arasında vuku bulan mukabele de, hoca ile talebe arasındaki edeb ve saygının temelini nassa dayandırmaktadır. Konumuza medar olan Kıyâme sûresinin 16. âyetiyle ilgili rivâyet edilen sebab-i nüzul hakkında şöyle denilmektedir: "*Resûlullah, kendisine vahiy inince, unutma endişesiyle, onu bir an önce ezberlemeyi arzu eder ve bu sebeple de Cebrâîl ile beraber onun okuduğunu tekrarlardı. Bunun üzerine, 'Onu hemen okumak için dilini depretme...' ⁸ âyetleri nazil olmuştur*".⁹ İşte bu hadise, Cebrâîl'in Hz. Peygamber'e Kur'ân'ı talim ettirdiği dönemlerde talebenin muallim'e karşı uyması gereken kurallardan birisine işaret ederek benzer diğer kurallara da aynı şekilde riâyet edilmesi gerektiğine gönderme yapmaktadır.

Sühreverdî, hocanın huzuruna varan talebenin takınacağı tavra, Resûlullah'ın Mirâc hâdisesini örnek vererek şöyle demektedir: "Bütün âdâb, Hz. Peygamber'den alınmalıdır. Çünkü o, zahirî ve batınî bütün edepleri şahsında toplamıştır. Allah Teâlâ, Mirâc hadisesinde, kendi huzurunda iken Resûlullah'ın takındığı âdâbı şu şekilde beyân eder: '*(Peygamber'in) gözü gördüğünden sapmadı, (onu) aşmadı da.*'¹⁰ İşte bu hal, hocasına karşı

⁸ Kıyâme, 16-19.

⁹ es-Suyûtî, Celâleddin, *Lübâbü'n-Nükûl fi Esbâbi'n-Nüzûl*, (Celâleyn hamışinde) Kahire, ty., II, 189.

¹⁰ Necm, 53.

talebenin takınması gereken tavrı en güzel şekliyle tasvir etmektedir".¹¹ Kehf suresinde de, Hz. Musa'nın bilmediği konularda Hızır'a: "bana, öğrendiğin rüşd'den (doğru bilgidен) öğretmen için sana tâbî olayım mı?"¹² diye sormasında, konumuz bakımından bazı nükteler vardır. Şöyle ki; bu sözde, âlime karşı tevâzuun lüzûmuna, ilim tahsilinden asıl maksadın rüşd elde etmek olduğuna ve ilim elde etmede tenezzül, edeb, nezâket, takip ve hizmetin şart olduğuna delâlet vardır.¹³ İbnü'l-Cezerî de bu mevzuda şöyle der:

وَلْيَلْزَمِ الْوَقَّارَ وَالْتَّأَدُّبَا
عِنْدَ الشُّيُوخِ إِنْ يُرَدُّ أَنْ يَنْجَبَا

"Kıraat öğrencisi eğer başarıyı ve ilmin bereketini elde etmeyi istiyorsa hocalarının yanında vakar ve edebi elden bırakmamalıdır".¹⁴

Kişinin ilmî açıdan otoriter ve saygın olması, hocasına karşı takınacağı tavır ve davranışlara bağlanmıştır. İlim elde etmeyi arzu eden kimse hocasına tazim ve hürmet etmedikçe ilmin bereketine eremez, o ilimden gereği gibi istifâde edemez.¹⁵ Onun için, ilimde alçak gönüllülüğün, bütün güçlülere karşı sabredebilmeyi sağladığı bildirilmiştir.¹⁶

İlme talip olan, başlangıçta kendini tahsilden men edecek güncel meşguliyetlerden uzak tutmalı, kötü düşüncelerden kaçınarak kalbini hazır hale getirmeli,¹⁷ hocasını bu işte liyakatli kabul etmeli, kendisini hocasından üstün görmemeli,¹⁸ bu safhalardan sonra hocasının huzuruna varıp, tazim ve ihtiramla derse başlamalıdır.¹⁹

Özellikle hocasının talimi esnasında onun yüzüne bakmalı²⁰ ve telaffuz keyfiyetini dikkatle takip ederek semâ yoluyla dersi almalı,²¹ kendi kendine öğrenmeğe çalışmamalıdır.²²

¹¹ Sühreverdî, Abdulkâhir Abdullah, *Avârifü'l-Meârif*, Beyrut 1966, s. 281.

¹² Kehf, 66.

¹³ Elmalılı, Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, ty., V, 371-373.

¹⁴ İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed, *Tayyibetü'n-Neşr fi'l-Kırâati'l-'Aşr*, Mısır 1950, s. 41.

¹⁵ Zernüci, Burhaneddin, *Ta'limu'l-Müte'allim*, Beyrut 1987, s. 46-47.

¹⁶ Mâverdi, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *Edebü'd-Dünya ve'd-Din*, Beyrut 1988, s. 112.

¹⁷ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 36; İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukriin ve Mürşidü't-Tâlibin*, Beyrut, 1980, s. 10.

Peygamber Efendimiz bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyurur: "*Dikkat edin, bedende öyle bir et parçası vardır ki, o islah olduğu zaman bedenın hepsi islah olur. O fesada uğradığı zaman bedenın tamamı fesada uğrar. Dikkat edin, o kalbtir*". (Buhârî, "Kitabü'l-İmân", I, 19; Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyri en-Nisâbüri, *el-Câmi'u's-Sahih*, İstanbul 1981, III, 1219).

¹⁸ Sühreverdî, *Avârifü'l-Meârif*, s. 281.

¹⁹ Yılmaz, Ali, "Tilavet Adabı", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 27, Erzurum 2007, s. 137-160.

²⁰ İbnü'l-Cezerî, *Müncid*, s.8.

2.2. Kur'ân-ı Kerîm ve Kıraatları Öğretecek Hocaya Ait Hususlar

Muallimde bulunması gereken adabtan bahsedilirken,²³ onun, hem elde etmiş olduğu ilme, hem de o ilmi aktaracağı talebesine karşı sorumluluğundan söz edilir.

İlme karşı adap ve sorumluluğun başında güzel ahlâk zikredilir²⁴ ve diğerleri de şu şekilde sıralanır: Öncelikle ihlâs ve samimiyetle öğretime başlamak,²⁵ kendi nefsinin ıslâhı için çalışmak,²⁶ dünya hayatından kifayet miktarı istifade etmek, cömert olmak, yumuşak huylu ve sabırlı olmak, vakar ve tevâzu sahibi olmak, az gülmek, latîfe yapmak, dini emirler konusunda hassasiyet göstermek, giyim ve kuşamına dikkat etmek, tiksindirici şeylerden kaçınmak, özellikle hased, kibir ve riya gibi haramlardan uzak durmaktır.²⁷

Talebeye karşı yerine getirilmesi gereken âdâb kurallarında ise şunlar zikredilir: Hocanın, öğrencilerine aktardığı bilgileri, tavsiye ve emirlerini evvelâ kendi hayatında uygulayarak²⁸ güzel örnek olması esastır. Bunun için İmam-ı Gazâlî, hocanın talebe üzerinde bırakacağı izi, ağaç ile onun gölgesine benzeterek öğretici konumunda olan kişilerin bu konuda son derece hassas davranması gerektiğine dikkat çeker.²⁹ Bunun yanında, kendisinin ve çocuğunun ihtiyaçlarıyla nasıl ilgileniyorsa, talebesinin ihtiyaçlarıyla da aynı şekilde ilgilenmeli, ona daima iyilikte bulunmalı, ondan maddî bir beklenti içerisinde olmamalı,³⁰ onu ilme yönlendirecek imkânları ve ortamı sağlamalı, her türlü zahmetine katlanmalıdır.³¹

²¹ Akdemir, Mustafa Atilla, *Zübdetü'l-İrfan* (doktora tezi, 1999), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 19.

²² İbn Kesir, İsmail, *Fedâilü'l-Kur'ân*, Beyrut 1986, s.131.

²³ Konu ile ilgili bazı ayetler için bkz. Âl-i İmran, 159; Tevbe, 128; Hicr, 88; Saff, 2.

²⁴ Sühreverdî, *Avârifü'l-Meârif*, s. 417.

²⁵ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 27.

²⁶ Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed, *el-Edeb fi'd-Dîn*, (Mecmûatü'r-Rasâil içinde), Beyrut 1989, V, 92.

²⁷ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 31; İbnü'l-Cezerî, *Müncid*, s. 6.

²⁸ Duman, Zeki, *Kur'ân-ı Kerîm'de Âdâb-ı Muaşeret*, İstanbul, ty., s. 209.

²⁹ Gazâlî, *İhyâ-u Ulumi'd-Dîn*, Mısır 1957, I, 58.

³⁰ Kafiyeçi, Muhammed b. Süleyman, *Kitâbü't-Teysîr*, (trc. İ. Cerrahoğlu) Ankara, ty., s. 84.

Hocanın, talebesinden hediye almasında bir sakınca olmamakla birlikte, bunu dünyevi bir menfaat elde etmek maksadıyla yapmamalı, her zaman böyle bir beklenti içerisinde bulunmamalıdır. Ebû Hureyre'den rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber bu konuda şu ikazı yapmıştır: "Kim Allah'ın rızasına vesile olabilecek bir ilmi, dünyevi gayelerden birine vesile kılar, kıyamet gününde o, cennetin kokusunu bile alamaz". (Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî, "Kitâbü'l-İlm", *es-Sünen*, II, 347, İstanbul 1981).

³¹ Sühreverdî, *Avârifü'l-Meârif*, s. 281; Yılmaz, *Tilâvet Âdâbı*, s. 147-149.

2.3. Kur'an Okuyucusunun Riâyet Etmesi Gereken Hususlar:

a. Kur'ân tilâvetinden önce ağız temizliğinin yapılması sünnet kabul edilmiştir.³² Bu nedenle ağız temizliği yapılmadan Kur'ân okumak mekruhtur denmiştir.³³

b. Âlimler, mushaftan tilâvet etme durumunda abdestli olmayı zorunlu görmüşlerdir.³⁴ Abdestsiz olarak ona dokunmanın ise haram olduğu görüşü ağırlıklıdır.³⁵ Vâkıa suresindeki, "*O'na temiz olanlardan başkası el süremez*"³⁶ ayetiyle ilgili farklı görüşler belirtilmiş ve ayetin ağırlıklı yorumuna göre, abdestsiz olarak Kur'an'a dokunmanın *haram* olduğu bildirilmiştir.³⁷ Bu kanaate sahip olanlar, buradaki nefyi (olumsuzluğu), nehiy (yasaklama) manasına almışlardır.³⁸ Buna göre de ayete; "*taharetsiz kirli eller ona dokunmasın. Ancak maddî ve manevî pislikten temizlenmiş, imanlı, abdestli kimseler temas etsin*"³⁹ manası yüklenmiştir. Abdestsiz olarak ezberden Kur'ân okumaya ise cevaz verilmiştir.⁴⁰

c. Tilâvetten önce, *istiâze*⁴¹ ve *besmele* ile tilâvete başlanmalıdır.⁴²

d. Tertîl ile yani harfleri tane tane, net bir şekilde ifade ederek, mahreçlerine ve tecvîd kurallarına riayetle okumalıdır.⁴³

e. Kur'ân-ı Kerim'i güzel sesle okumak müstehaptır ve bu da Kur'ân tilâvetinin âdâbından sayılmıştır.⁴⁴ Peygamberimiz, "Kur'ân'ı seslerinizle

³² Zerkeşî, *Burhân*, I, 459.

³³ Nevevî, *et-Tibyân*, s.54; es-Suyûtî, *el-İtkân*, I,105.

³⁴ Gazâlî, *İhyâ*, I, 276; Zerkeşî, *Burhân*, I,459.

³⁵ Merâgî, Ahmet Mustafa, *Tefsiru'l-Merâgî*, Mısır 1973, s. 151.

³⁶ Vâkıa, 79.

³⁷ Süleyman b. Ömer, *el-Fütühâtü'l-İlâhiyye*, Mısır, ty. s. 281.

³⁸ es-Suyûtî, *Celâleyn*, Kahire, ty. II, 208.

³⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 411.

Bu ayetin en muteber anlamı budur. Ayet-i kerime de geçen "*Mess*" ve "*Mutahhar*" kelimelerine farklı anlamlar yüklenerek yapılan yorumlarda ise bu âyet, "O levh-i mahfûz'a günahlardan tertemiz olanlardan başkası, yani meleklerin dışında kimse temas edemez" şeklinde de anlamlandırılmıştır. (Bilmen, Ömer Nasûhî, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâlî Âlisi ve Tefsiri*, İstanbul, ty., VIII, 3614). Geniş bilgi için bkz. Akpınar, Ali, "Mushafa Abdestsiz Dokunma Meselesi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 1, (2003); Elik, Hasan, *Kur'ân'ın Korunmuşluğu Üzerine*, İstanbul 1998, s. 45 vd.

⁴⁰ Gazâlî, *İhyâ*, I, 276; es-Suyûtî, *el-İtkân*, I, 110.

⁴¹ Nahl, 98.

Ulemanın bir kısmı *istiâzenin* vâcib olduğu görüşündedir. (bkz. Süyûtî, *el-İtkân*, I, 105; Mennâ'ul-Kattân, *Mebâhis fi Ulûm'il-Kur'an*, Beyrut 1990, s. 191).

İstiâze/Allah'a sığınmak, esasen kalbin fiili olduğundan, cumhur, "lafzen (dil ile) *istiâze* çekmek vâcib değil, müstehaptır" demişlerdir. (Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 257).

⁴² Kiraat-ı Aşere imamlarının hepsi, ilk defa tilâvete başlanıldığında, -Tevbe suresi hariç- bismelenin terk edilemeyeceği hususunda ittifak etmişlerdir. (bkz. Muhaysin, *el-Muhezzeb fi'l-Kirâati'l-Aşr*, Mısır 1969, s. 33).

⁴³ Geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 205-210; Nevevî, *et-Tibyân*, s. 64.

⁴⁴ Süyûtî, *el-İtkân*, I, 107; Çetin, *Kur'ân İlimleri*, s. 173.

süsleyiniz"⁴⁵ buyurmuştur. Güzel ses ruhun derinliklerine nüfûz ettiğinden,⁴⁶ Kur'an'ın ulvî manaları da o güzel sesle ayrı bir anlam kazanır. Fakat güzel sesle icra edilen tilâvette aşırıktan kaçmak esastır. Şarkı nağmelerine benzeterek ve bu gayreti tertil kurallarını ihlâl edecek şekilde sergilemek, tefekkür ve tedebbürü engeller, lahn yapılmış olur. Lâfızların değiştirilmesi şeklinde ifade edilen lahın haram olduğu konusunda ulemânın icmâi vardır.⁴⁷

f. Kârî, sahih kıraatlardan hangisini veya hangilerini isterse onu okuyabilir.⁴⁸ Bununla beraber Kur'an okuyucusunun, okuduğu ortamı gözeterek, tilâvetin hafife alınmamasına dikkat etmesi gerekir.⁴⁹ Tilâveti, tertibe riayet etmeden birçok sûreden âyetler derleyerek yapmamalıdır.⁵⁰

3. KIRAAT ÖĞRENİMİ İÇİN GEREKLİ GÖRÜLEN BİLGİLER

3.1. Arapça

Kıraat ilmi kaynaklarını, ezberlenecek temel metinleri anlayabilmek ve meselelerin tahlilini yapabilmek için şüphesiz Arapçanın ve bilhassa nahiv-sarfın bilinmesi gerekir. Sarf bilgisine, özellikle *ferş* yönünden kelimelerin uğradığı değişiklikleri anlayabilmek, nahiv bilgisine ise, hareke farklılıklarına ait rivâyetleri kavrayabilmek için ihtiyaç vardır.⁵¹

Kıraat ilminin tedrisinde ortaya çıkan cem⁵² konusunda da bilhassa vakf ve ibtidâ yerlerinin bilinmesi zorunluluğu vardır. Çünkü bir âyette kurrânın ihtilâf ettiği bir kelimenin bütün vecihlerini tamamlamak için çoğu kere âyet sonuna varmadan durmak gerekecektir. Bu itibarla âyet ortasında duruş ve tekrar başlayış noktalarını iyi tespit etmek ve ona göre tilâvet

⁴⁵ Buhârî, "Kitabu't-Tevhîd", VIII, 214; İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, "İkâme", *es-Sünen* (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), Mısır, ty., I, 426; Ebû Dâvûd, "Vitr", I, 464.

⁴⁶ Mennâ'u'l-Kattân, *Mebâhis*, s. 193.

⁴⁷ Hamevî, Ahmed b. Ömer, *el-Kavâid ve'l-İşârât fi Usûli'l-Kirâât*, Beyrut 1986, s. 26.

⁴⁸ "Şaz Kıraatleri okumak caiz değildir". Zerkeşi, *Burhân*, I, 467.

⁴⁹ Karaçam, İsmail, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri*, İstanbul 1984, s. 476.

⁵⁰ Zerkeşi, *Burhân*, I, 467; Yılmaz, *Tilâvet Adabı*, s. 147-149.

⁵¹ es-Safâkusî, Veliyyullah Seyyidî 'Ali en-Nürî, *Gaysü'n-Nef'î fi'l-Kirâati's-Seb'î*, Mısır 1954, s. 8-9.

⁵² Kıraat ıstılahında *cem*; rivâyetleri bir araya toplayarak okuma şeklidir. Hicri beşinci asırda ortaya çıkan bu usul, daha sonraki dönemlerde de kabul görmüş ve kıraat tedrisatında günümüze kadar süregelmiştir. (Geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 194; Süyûtî, *el-İtkân*, I, 102; Tetik, *Kıraat İliminin Talimî*, s.101 vd.)

etmek lâzımdır.⁵³ Bu da Arap gramerini bilme zarureti ortaya çıkaracaktır.⁵⁴

3.2. Rasmu'l-Mushaf

Kıraat ihtilâfları karakteristiği itibâriyle *rasmu'l-mushaf*la önemli irtibata sahiptir. *Rasmu'l-mushaf*ı yani mushaf yazısının keyfiyetini ve özelliklerini bilmeden kıraat ihtilâflarını bilhassa da kelime yapılarında oluşan ihtilâfları kavramak zorlaşır.

Kur'an vahyi'nin yazılması, İslâm'a davet mektupları, yapılan antlaşmalar, kısacası risaletin tebliğ ve tatbiki yazının yaygınlaşmasını gerekli kıldığı için Hz. Peygamber yazı faaliyetlerine çok önem vermiş, yalnızca okuma-yazma öğrenilmesini teşvik etmekle kalmamış, Bedir'de şehit düşen Abdullah b. Said b. El-Âs'ı ve Ubâde b. Sâmit'i yazı öğretmek üzere bizzat tayin etmişti. Kadınlar için de Hafsa'yı görevlendirdiği nakledilmektedir.⁵⁵

Yaygın görüşe göre, o dönemde yazıda nokta ve harekelerin henüz kullanılmadığını biliyoruz. Dolayısı ile kelime gövdesinde bir farklılık arzetmeyen kıraatların mushafta nasıl belirtileceği sorun değildi. Meselâ; Bakara suresi 219. ayette, ﴿إِنَّمْ كَبِيرٌ﴾ şeklinde okunduğu gibi, sonraları Hamza ve Kisâi'nin temsil edeceği 2. kıraata göre, *Bâ* yerine *Sâ* ile yani ﴿إِنَّمْ﴾ şeklinde okumak da mümkün oluyordu.⁵⁶ Vahiy kâtipleri arasında önemli bir yeri olan ve *arza-i ahîre*'de de bulunan Zeyd b. Sâbit'in⁵⁷ şu ifadesi dikkat çekicidir: “*Rasûlüllah (s.a.v.) inen ayetleri yazdırdıktan sonra, 'Yazdığını bana oku bakayım!' derdi, ben de okurdum. Eğer bir yanlışlık olmuşsa onu düzeltirdi, sonra da o ayetleri insanlara bildirirdi.*”⁵⁸ Bir görüş de, noktalamanın, Hz. Peygamber ve Hz. Ebûbekir zamanında kullanıldığını

⁵³ Tetik, *Kırâat İliminin Talimi*, s. 150.

⁵⁴ Âyet-i kerimelerde vuku bulacak vakf ve ibtidâ hatalarından korunabilmek hususunda geniş bilgi için bkz. İbn Cevzî, *Fünûnü'l-Efnân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1987, s. 353 vd.

⁵⁵ Demirci, *Vahiy Gerçeği*, s. 209.

⁵⁶ el-Hamed, *Rasmu'l-Mushaf*, s. 678.

⁵⁷ et-Tahhân, *min Kadâye'l-Kur'ân*, s. 69.

⁵⁸ et-Tahhân, *min Kadâye'l-Kur'ân*, s. 70.

fakat Hz. Osman yazımında kıraatların yansıtılabilmesi amacına matuf olarak kaldırıldığını ifade etmektedir.⁵⁹

Orijinal metnin ve kıraat vecihlerinin korunması hususundaki hassasiyet Hulefâ-i Raşidîn döneminde de sürmüştür.

Hz. Osman mushaf istinsahına karar verince, Hz. Ömer'den kızı Hafsa'ya intikal eden Hz. Ebûbekir'in cem ettirdiği nüshayı istetmiş ve bir komisyon oluşturmuştu. İstinsah komisyonu, yazıda, o günkü bilinen ve kullanılan hecâ harflerini ve usûlünü kullandı. Hz. Osman'ın yazdırdığı nüshalarda, nokta, hareke ve diğer işaretler kullanılmadı. Bu bilinçli bir tercihin sonucuydu. Böylece, rivâyeti sabit olmuş her kıraat, âdeta bu şablon üzerinde kendine zemin bulacaktı.

Kıraat ihtilâflarının karakteristiğine göre, *rasmu'l-mushaf*la olan bu irtibata birkaç örnek vermek gerekirse;

a. Aynı Kelime Gövdesinde Nokta Farklılığı ile Tezâhür Eden Kıraatlara Örnekler:

1. Bakara suresi ayet 259'da, ﴿نُنشِرُهَا﴾ zây harfi ile, diğeri ise ra ile ﴿نُنشِرُهَا﴾ şeklinde okunmuştur.

2. Nisa 94 ve Hucurat 6'da, ﴿فَتَبَيَّنُوا﴾ , diğeri bir kıraatte ﴿فَتَبَيَّنُوا﴾ şeklinde okunmuştur.

b. Sadece Hareke Farkıyla Tezâhür Eden Kıraatlara Örnekler:

1. Âl-i İmrân 97'de, ﴿حِجُّ الْبَيْتِ﴾ (hâ'nın kesresi ile), diğeri ﴿حِجُّ الْبَيْتِ﴾ (fetha ile).

2. Tâhâ 131'de, ﴿زَهْرَةَ الْحَيَاةِ﴾ (hâ'nin iskânı ile), diğeri ﴿زَهْرَةَ الْحَيَاةِ﴾ (fetha ile) okunmuştur.

⁵⁹ et-Tahhân, min Kadâye'l-Kur'ân, s. 75-76.

c. Yazımı Elif'siz Olduğu Halde, Okunuşu Elifli ve Elif'siz Olarak Değişen Kıraatlara Örnekler:

1. Fâtiha 4'te, ﴿مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ﴾ , diğeri ﴿مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ﴾
2. Bakara 9'da, ﴿وَمَا يَخْدَعُونَ﴾ , diğeri ﴿وَمَا يُخَادِعُونَ﴾ şeklinde okunmuştur.

Ebû Amr ed-Dânî'nin ifadesine göre: “Hz. Osman, Rasûlüllah'tan (sav) alındığından şüphe etmediği bu tür yazım farkı gerektiren kelimeleri, bir mushafta gösterebilmesi için, aynı kelimeyi iki defa yazdırması gerekiyordu. Bu durum içine sinmedi. Kelimenin mükerrer yazılması yine problem yaratabilirdi. En garanti çözüm olarak, ilgili mushaflarda ayrı ayrı yazdırmaya karar verdi” demektedir.⁶⁰

d. Ayrı Nüshalarda Yazılması Öngörülen Kıraat Farklılıklarına Örnekler:

1. Bakara suresi âyet 116'da, Hicâzî ve Irakî mushaflarda ﴿وَقَالُوا اتَّخَذَ﴾ , Şâmî'de ise, *vav'sız* ﴿قَالُوا اتَّخَذَ﴾ şeklinde yazılmıştır. Nitekim beldelelere göre dağılmış on kıraat imamı arasında, Şam beldesi kıraat imamı İbn Âmir'in okuyuşu *vav'sız* diğer dokuzu *vav'lı*dır.

2. A'râf 3'de, Hicâzî ve Irakî'de مَا تَذَكَّرُونَ , Şâmî'de fethalı *yâ* ilâvesiyle مَا يَتَذَكَّرُونَ şeklinde yazılmıştır. Kıraat imamlarının dağılımı bir önceki misalde olduğu gibidir.

3. Kehf 36'da, Hicâzî ve Şâmî'de خَيْرًا مِنْهُمَا , Irakî'de tesniyesiz خَيْرًا مِنْهَا şeklinde yazılmıştır. Nitekim, Hicâzî'yi temsil eden Medineli Ebû Cafer ve Nâfi' ile Mekke'li İbn Kesîr kıraatlarında مِنْهُمَا olarak, Irakî'yi temsil eden

⁶⁰ ed-Dânî, *el-Muknî*, s. 118-119.

Kûfe'li Âsım, Hamza, Kisâi ve Halef ile Basra'lı Ebû Amr ve Yakub kıraatlarında tesniyesiz مِنْهَا olarak okunmaktadır.

Örneklerde görüldüğü gibi, bu yörelere gönderilen mushafların yazımı, oralardaki yaygın kıraatlara mutabakat sağlıyordu.

Hz. Osman dönemindeki mushafın cem'i, Kur'an ayetlerinin tenziline şahit olmuş ve bizzat yazımında görev almış kişilerce, tevatür onayı esas alınarak ve metnin orijinalliği gözden geçirilerek yeniden yazılması ve çoğaltılması, bu arada farklı kıraatların de özel bir yöntemle gerektirdiği kadar sayıdaki nüshalarda kayıt altına alınmasıdır. Böylece *rasmu'l-mushaf* tabiri *er-Rasmu'l-'Osmâni* ile özdeşleşmiş olmaktadır.

Sonraki dönemlerde; uzatılarak okunduğu halde *elifsiz* yazılan yerlere *elif* ilave edilmesi, sağlıklı vakf yapabilmeyi temin etmek amacıyla bir takım işaretlerin kullanılması, özel okunuşları olan harf ve kelimelerle ilgili remizler konması, medlerin gösterilmesi ve benzer detayların konması şeklinde kendini gösteren çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalara sonraları genel olarak *er-Rasmu'l-Kıyâsi* de denmiştir.

3.2.1.Rasmu'l-Mushaf İlmine Dair Bazı Önemli Kaynaklar:

1. Ebû Amr Osman b. Sa'îd ed-Dânî (444/1052), *el-Mukni' fî Rasmi Mesâhifi'l-Emsâr*.
2. Muhammed b. Muhammed b. İbrahîm el-Harrâz (718/1319), *Mevridü'z-Zam'ân fî Rasmi Ahrufi'l-Kur'an*.
3. Ali Muhammed ed-Dabbâ' (1380/1959), *Semîru't-Tâlibîn fî Rasmi ve Dabti'l-Kitâbi'l-Mübîn*.

3.3. Dabtu'l-Mushaf

Harflerin harekelerini göstermek veya sükûn, med, tenvîn, şedde gibi hâl ve hükümlerini belirtmek için kullanılan özel işaretlerin ve teşkilin tümünü ifade etmek için *dabtu'l-mushaf* tabiri kullanılmaktadır.⁶¹

Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği mushafları değişik beldelere göndermesinden sonraki süreçte de Arap olmayan unsurların İslâm'a

⁶¹ ed-Dabbâ', Ali Muhammed, *Semîru't-Tâlibîn Semîru't-Tâlibîn fî Rasmi ve Dabti'l-Kitâbi'l-Mübîn*, Kahire 1999, s. 20, 79.

girmeleri ve coğrafyanın genişlemesi devam etti. Zamanla bu sefer daha farklı bir problem ile karşı karşıya kalındı. Arapçayı bilmeyen kitleler Kur'ân okurken harf ve hareke hatası yapmaya başladılar.

Noktalama ve harekeleme faaliyetleri, rivâyetleri zapt-u rapt altına almaya yönelik olarak gelişti. Bu tür çalışmalar, tamamen iyi niyetle ve mushafın yazısını ve okunuşunu koruma amacıyla yapıldı. Nitekim bu durum, büyük kıraat âlimi Ebû Amr ed-Dâni'nin şu ifadesinden de kolayca anlaşılmaktadır: “*Selef âlimlerini mushafın noktalanmasına sevk eden âmil, sahabe dönemine yakın olmalarına rağmen dillerinin bozulduğunu, halkın konuşmalarında dil hatalarının çoğaldığını görmeleri ve bunun da zamanla artacağından endişe etmeleridir. Ebu'l-Esved ed-Düeli (69/688), Nasr b. Âsım (89/797) ve Yahyâ b. Ya'mer (129/746) gibi âlimlerin Kur'ân'a hareke ve nokta koymalarının yegâne sebebi de budur. Elbette ki bunlar da yazının gelişmesinde etkili olmuştur*”.⁶²

Harekeleme işleminin nokta koymak suretiyle başladığı ve bu işi ilk defa Ebu'l-Esved ed-Düeli'nin uyguladığı ekseriyetin kabul ettiği görüştür.⁶³ Bu yüzden hareke uygulamasına önceleri *nakt* denmiştir.

Noktalama metoduyla hareke konulması da tamamen sorunları ortadan kaldırmadı. İskeleti itibâriyle benzer harfler özellikle Arap olmayanlar için sorun olmaya devam ediyordu. Bu nedenle harekeleme faaliyetlerinden hemen sonra benzer harflerin noktalama ile biri birilerinden farklılaştırılması sağlandı. Bu işleme *i'câm* adı verildi. Böylece iskeleti itibâriyle biri birilerine benzeyen harflerin artık noktalı olanlarına *el-hurûful-mu'ceme*, noktasız olanlarına ise, *el-hurûful-mühmele* tanımları kullanılmaya başlandı.⁶⁴

Hicrî ilk yüzyılın ikinci yarısında Basra'da Ebu'l-Esved ed-Düeli ve Nasr b. Asım'ın başlattıkları noktalama hareketi, daha sonra Medine'ye ve diğer İslâm beldelerine yayılmıştır.

Ancak önceleri bazı itirazlarla karşılaştığı için bu yayılma süreci biraz zaman almıştır. İlk dönemlerde hem harekelerin noktayla gösterilmesi, hem de benzer harfleri birbirinden ayırmak için noktaların kullanılması bazı zorluklar ve hatta karışıklıklar doğurmaya başlamıştır. Bu zorluğu aşmak

⁶² Demirci, *Vahiy Gerçeği*, s. 210.

⁶³ ed-Dâni, *el-Muhkem fi Nakti'l-Mesâhif*, (thk. İzzet Hasan), Beyrut 1997, s. 7.

⁶⁴ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, (thk. Abdulhamid Hendavi), Beyrut 2003, c. III, s. 105.

için hareke ve noktalar için farklı renkte mürekkep kullanılarak sorun bir süre aşılmaya çalışılmıştır. Ancak nihayetinde bu da bir çare olmamıştır. Çünkü hem harekelerin noktalar yoluyla yapılması, hem de benzer harflerin noktalanması, her ne kadar ikisi için farklı renkte noktalar kullanılmış olsa da bazı okuma hatalarına ve karışıklıklara sebebiyet vermiştir.⁶⁵

Halil b. Ahmed el-Ferahîdî ise noktayı çizgiye dönüştürerek, bugünkü "hareke" formatını uygulayan ilk kişi oldu.⁶⁶

Zaman içerisinde *dabtu'l-mushaf* uygulamalarında *Meşârika* ve *Megâribe* olarak iki yöneliş belirdi. *Meşârika* mezhebini Mısır'ın doğusunda kalan bölgelere mensup ilim adamları, *Megâribe* mezhebini ise Mısır'ın batısından Fas'ın sonuna kadar olan bölgeye mensup ilim adamları temsil ediyordu. Hafs rivâyeti üzere yazılan ve basılan mushaflarda *Meşârika*'nın dabt yöntemi, Kalun ve Verş rivâyetlerinde ise *Megâribe* yöntemi tercih edilir oldu.⁶⁷

Magribî ve *Maşrikî* yazım ekollerine ait iki mushafı yan yana koyduğumuzda gözümüze ilk çarpan farklılıklara birkaç örnek vermek gerekirse:

Maşrikî yazım ekolünde (ف) harfinin noktası üste konurken, *Magribî* yazım ekolünde altına konur. Yine *Maşrikî* yazım ekolünde (ق) harfi üstte iki nokta ile gösterilirken, *Magribî* yazım ekolünde (ف) harfi gibi üstte tek nokta ile ifade edilir. Ayrıca *Magribî* yazım ekolünde, kelime sonlarında yer alan (ن) harfinde nokta bulunmaz. Bu ve benzer örneklerle bu iki ekol arasında belirgin farklar mevcuttur. *Dabtu'l-mushaf* konusunda bazen, aynı yazım ekolüne bağlı ve hatta aynı rivâyeti temsil eden mushaflar arasında da farklı *dabt* uygulamaları görülebilir.

Kur'an imlâsının günümüz itibâriyle geldiği nokta ise, tecvîd kurallarının belli yöntemlerle metin üzerinde birtakım işaret ve remizlerle

⁶⁵ Maşalı, Mehmed Emin, *Kur'an'ın Metin Yapısı: Mushaf Tarihi ve İmlâsı*, Ankara 2004, s. 330.

⁶⁶ ed-Dâni, *el-Muhkem*, s. 6- 7.

⁶⁷ Shukri, *Alâmâtü'd-Dabt fi'l-Mushafi's-Şerif*, ("el-Mushafü's-Şerif ve Mekânetuhü fi'l-Hadâratil-İslâmiyye" konulu Sempozyumda sunulan tebliğ), *Câmiatü'l-Ulüm el-İslâmiyye el-Âlemiyye*, Ürdün, 2011, s. 5, 13.

veya sayfa kenarlarında yer verilerek gösterilmesi oldu. Kur'an ayetlerinin tecvitli olarak okunması gerekliliği ve son dönemlerde baskı teknolojilerinin de bu çabalara imkân sağlaması, bu yöndeki uygulamaların yaygınlaşmasına neden olduğu söylenebilir.

3.3.1.Dabtu'l-Mushaf İlmine Dair Bazı Önemli Kaynaklar:

1. Ebû Amr Osman b. Sa'îd ed-Dânî (444/1052), *el-Muhkem fî Nakti'l-Mesâhif*.
2. İmam et-Tenesî, *et-Tırâz 'alâ Dabti'l-Harrâz*.
3. Ali Muhammed ed-Dabbâ' (1380/1959), *Semîru't-Tâlibîn fî Rasmi ve Dabti'l-Kitâbi'l-Mübîn*.

3.4. Vakf ve İbtidâ

Kur'ân tilâvet edenlerin, hafızların ve özellikle de kurrânın en fazla dikkat etmesi gereken hususlardan biri de *vakf ve ibtidâ* (manaya en uygun yerde durup, yine en uygun yerden başlayarak tilâvete devam etmek) bilgisidir. Bu da, en fazla ihmale uğrayan ve en çok hata yapılan bir konudur. Hâlbuki bu, kıraat ilminde başlı başına bir konu olmuş ve kıraat imamları bu mesele üzerinde titizlikle hareket etmişlerdir.

Kur'an okurken nefes kesilme zaruretinin dışında, nerelerde durulabileceği, durulduğunda ise nasıl ve nereden bir başlangıç yapılabileceği gibi hususlar vakf ve ibtidânın konusu olmuştur. Bu konuda sıhhatli bir tasarrufta bulunabilmek için Arapça bilmek bir nebze sıkıntıyı bertaraf edebilir.

İlk dönemlerde vakf ve ibtida konusunda çok sorun yaşanmıyordu. Zamanla Arap olsa dahi ilmî seviyesi yetersiz olanların ve gitgide sayıları artan Arap olmayan müslümanların bu konuda bilgilendirilmeleri ihtiyacı belirdi.

İlk dönemlerde birkaç alâmetle iktifâ edilirken, zamanla bunların çeşitlendiğini görüyoruz. Konu ictihâdî olunca farklı tespitlerin ve görüşlerin ortaya çıkması kaçınılmazdı. Nitekim günümüzde farklı İslâm ülkelerinde

basılan ve okunan birkaç mushafı önümüze koyduğumuzda, vakf işaretlerindeki farklılıkları görebiliriz.

Vakf ve ibtidâyı bilmek, âyetlerin manalarını doğru anlamak hususunda, Kur'ân'ın edâ keyfiyetinde çok büyük önem taşır. Diğer bir ifadeyle, âyetlerin manalarının birbirine karışmaması ve vuku bulacak bir hatayı önlemesi yönünden son derece önemlidir. Bu yüzden Zerkeşî, Kur'ân ilimlerini doğru anlamayı, vakf ve ibtidâyı çok iyi bilmeye bağlar.⁶⁸ Bu sebeple tilâvet esnasında her âyet-i kerîmenin bitiminde vakfedip, bilâhere devamındaki âyetten başlamak kârinin uyması gereken kaidelerden birisi olarak mütâlaa edilir. Ümm-ü Seleme, Hz. Peygamber'in kıraatını anlatırken; "*Kur'an okuduğu zaman kıraatını ayet ayet keserdi*" demektedir.⁶⁹

İbnü'l-Cezerî der ki: "*Bizim imamlarımız, bize her ayette, nasıl vakf ve ibtida yapacağımızı öğretir ve bunu yaparken de parmaklarıyla işaret etmek suretiyle talîm ettirirdi*".⁷⁰

Hz. Ali (r.a.) "*Kur'ân'ı tane tane oku*"⁷¹ ayetinde geçen *tertil* kelimesinin, harflerin tecvîdine ve vakf-ibtida yerlerinin bilinmesine delâlet ettiğini söyler. İbnü'l-Enbârî ise, "*Kur'ân'ı en iyi şekilde okumak, ondaki vakf ve ibtidâyı bilmektir*" der. Bu söz, bu ilmin vâcib olduğuna delil gösterilmiştir.⁷² Kırâat ilminin tedrisinde ortaya çıkan cem konusunda da bilhassa vakf ve ibtidâ yerlerinin bilinmesi zorunluluğu vardır. Çünkü bir âyette kurrânın ihtilâf ettiği bir kelimenin bütün vecihlerini tamamlamak için çoğu kere âyet sonuna varmadan durmak gerekecektir. Bu itibarla âyet ortasında duruş ve tekrar başlayış noktalarını iyi tespit etmek ve ona göre tilâvet etmek lâzımdır.⁷³

3.4.1. Vakf ve İbtidâ İlimine Dair Bazı Önemli Kaynaklar:

Vakf ve İbtidâ ile ilgili birçok eser yazılmışsa da bunlar içinde en çok başvurulan ve mushafların basımında esas alınanlar şunlardır:

1. İbnü'l-Enbârî (328/939), *el-İdâh fi'l-Vakfi ve'l-İbtidâ*,

⁶⁸ Zerkeşî, *Burhân*, I, 340; Mennâ'u'l-Kattân, *Mebâhis*, s. 186.

⁶⁹ Zerkeşî, *Burhân*, I, 350; Işık, Emin, *Ebû Bekr b. el-Enbârî ve Kitâbu İdâhü'l-Vakfi ve'l-İbtidâ*, (doktora tezi, 1973), İstanbul, s. 121; Temel, Nihat, *Kur'an Kıraatında Vakf ve İbtidâ*, İstanbul 2009, s. 46.

⁷⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 225.

⁷¹ Müzzemmil, 4.

⁷² Süyûtî, *el-İtkân*, I, 83.

⁷³ Tetik, *Kırâat İliminin Talimi*, s. 150; Yılmaz, *Tilâvet Adabı*, s. 152.

2. Ahmed b. Muhammed en-Nehhâs (338/953), *el-Kat'u ve'l-İ'tinâf*,
3. Ebû Ca'fer Tayfûr es-Secâvendî (560/1165), *el-İdâh fi'l-Vakfi ve'l-İbtidâ*.
4. Ahmed b. Abdülkerim el-Üşmûnî (960/1494), *Menâru'l-Hüdâ fi Beyâni'l-Vakfi ve'l-İbtidâ*.

Ülkemizde basılan mushaflarda Tayfûr es-Secâvendî'nin vakfları esas alınmakta ve bu vakfları belirtmek için kullandığı remizler, kendi adıyla anılarak *secâvend* işaretleri denmektedir.⁷⁴

Mucemma' Melik Fahd'in basmış olduğu Medine mushafında ve Mısır'da Ezher denetimi ile basılan mushaflarda vakf alâmetleri, adı geçen diğer kaynaklardan istifâde edilerek ve ayrıca ulemâ heyetinin ortak kararlarıyla belirlenmiştir. Magrib diyarı ülkelerinde durum daha da farklılık arz etmektedir.⁷⁵

3.5. Fevâsıl İlmi ('Addü'l-Ây)

Kıraat okuyacak kimsede aranan vasıflar arasında *fevâsıl* da denilen 'Addü'l-Ây ilmini bilmesidir.⁷⁶ 'Addü'l-Ây ilmi, Kur'an ayetlerinin surelere ve bütün Kur'an'a göre adedini tespit edip, ayetlerin başlangıç ve sonlarını belirlemeye yarayan ilimdir.⁷⁷

Hız. Peygamber ahabına Kur'an okurken, ayetlerin başlangıç ve bitiş noktalarını belirtmek için her ayetin sonunda duruyordu. Bu belirtmeden sonra da, bazen (mana ile irtibatlı olarak) onu takip eden ayete geçerek bağliyordu. Bu durumu müşahede eden sahabeden bazıları, vasledilen yerin gerçekte fasıla olmadığını düşünüp, orayı tek bir ayet olarak algıliyordu. Bir kısmı da, durduğu yeri fasıla olarak belirliyor, sonradan geçmesine itibar etmeyerek ilgili yeri ayrı ayetler olarak sayıyordu. Buna benzer mülâhazalar, ortaya farklı ayet sayılarının çıkmasına neden olmuştur. Fakat ortaya çıkan sayı ne olursa olsun bu durum, Kur'an'daki ayetlerin eksik veya fazla olduğu sonucunu vermez.⁷⁸

⁷⁴ Temel, *Kur'an Kıraatında Vakf ve İbtidâ*, s. 25-37, 65, 76.

⁷⁵ Akdemir, Mustafa Atilla, "Dabtu'l-Mushaf ve Tecvidli Mushaf Basımına Dair Bazı Tespit ve Değerlendirmeler", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 43 (2012/2), s. 291-303.

⁷⁶ Tetik, *Kıraat İlminin Talimi*, s. 150.

⁷⁷ Abdurrâzık, Ali İbrahim Musa, *el-Muharraru'l-Veciz fi 'Addi Âyi'l-Kitâbi'l-'Aziz*, Riyad 1988, s. 25.

⁷⁸ Zerkeşi, *Burhân*, I, 251; Zerkâni, *Menâhil*, I, 344.

Hz. Osman'ın gerek kendisinde bulundurduğu ve gerekse diğer şehirlere gönderdiği mushaflar, kıraat vecihlerini ihtiva etmekle beraber, yukarıdaki mülâhaza nedeni ile ayet sayılarındaki farklılaşmayı da aksettiriyordu.

Mushafların gönderildiği beldeler hakkında farklı rivâyetler bulunmakla birlikte, ayet sayıları birbirinden farklı yedi mushaf olduğu kanaati yaygındır.

- a. Medeniyyü'l-Evvel
- b. Medeniyyü'l-Ahîr
- c. Mekkî
- d. Basrî
- e. Dimeşkî
- f. Hımsî
- g. Kûfi

a. Medeniyyü'l-Evvel: Bu mushaf, Hz. Osman tarafından bütün Medine ahalisinin istifadesi için Mescid-i Nebevî'ye bırakılan ve Medine kurrâsından Nâfi'in (169/785) hocası Ebû Ca'fer (128/745) ve Şeybe b. Nessâh'tan (130/747) rivâyet ettiği mushaftır. Diğer bir adı da *Medeniyyü'l-Âmm*'dir. Bu mushafın ayet sayısı hakkında iki görüş vardır. İlki Nâfi'in râvisi Verş'e (197/812) atfedilen ve imam Şâtıbî'nin (590/1193) tercih ettiği 6214 rakamıdır. Diğeri ise Ebû 'Amr ed-Dânî'nin (444/1052) tercih ettiği 6217'dir.⁷⁹

b. Medeniyyü'l-Ahîr: Hz. Osman'ın kendisi için istinsah ettirdiği, bu yüzden de *Medeniyyü'l-Hâs*, *Mushaf-u Osman* ve *el-Mushafu'l-Îmam* gibi isimlerle tanımlanan mushaftır. İsmail b. Ca'fer (180/796), Süleyman b. Cemmâz (170/786), Şeybe b. Nessâh ve Ebû Ca'fer kanalıyla rivâyet edilmiştir. Bu mushafa göre ayet sayısı 6214'tür.

⁷⁹ el-Üşmûnî, Ahmed b. Abdülkerim, *Menâru'l-Hüdâ fî Beyâni'l-Vakfi ve'l-İbtidâ*, Mısır 1973, s. 22; Zerkânî, *Menâhil*, I, 343; el-Kâdî, *Nefâisü'l-Beyân fî Şerhi Ferâidi'l-Hisân fî 'Addi Âyi'l-Kur'an*, Medine 1984, s. 25-26.

c. Mekki: Mekke'lilerin kıraatte imamı olan İbn-ü Kesîr (120/737) bu mushafı, Mücâhid b. Cebr (104/722), İbn-ü Abbâs (68/687) ve Übeyy b. Ka'b'dan (30/650) rivâyet etmiştir. Bu mushafa göre ayet sayısı 6210'dur.

d. Basrî: Bu nüsha Basra kurrâsından Ebû 'Amr b. 'Alâ (154/770) ve Ya'kûb el-Hadramî'nin (250/864) rivâyetlerine uygundur. Bu mushaf, 'Atâ b. Yesâr (103/721) ve 'Âsım el-Cuhderî'nin (128/744) birlikte rivâyet ettikleri mushaf olup, daha sonraları halefleri Eyyûb b. el-Mütevekkil'e (200/815) nispet olunmuştur. Bu mushafa göre ayet sayısı 6204'tür.

e. Dimeşkî: Bu nüsha Şam'luların kurrâsı olan İbn-ü 'Âmir'in (118/736) rivâyetine göredir. Yahyâ b. el-Hâris ez-Zimârî'nin (145/762) İbn-ü 'Âmir el-Yahsubî'den, onun da Ebu'd-Derdâ'dan (32/652) rivâyet ettiği mushaftır. Ayet sayısı hakkında iki görüş vardır. İlki 6227, diğeri ise 6226'dır.⁸⁰

f. Hımsî: Bu mushaf günümüzde Humus adıyla bildiğimiz şehrin kurrâsı, Şurayh b. Yezîd el-Hımsî el-Hadramî'ye (203/818) izâfe edilmekte olup, ayet sayısı 6232'dir.

g. Kûfî: Bu mushaf ise, Kûfe'lilerin kıraatta imamları olan Hamza b. Zeyyât (156/772), el-Kisâi (189/804), 'Âsım (127/744) ve Halefü'l-'Âşir (229/843)'in rivâyetlerine uygundur. İmam Hamza kanalıyla, Süfyân es-Sevrî (161/777) ve Ali b. Ebî Tâlib'den (40/660) rivâyet edilmiştir. *Kûfî mushaf* olarak bilinen ve *Hafs* rivâyetine göre basılan bütün mushafların ayet sayısı da bu mushafa göredir ve 6236'dır.

Ülkemizde, halk arasında yaygın kanaat olarak bilinen 6666 rakamının ayet sayısını gösterdiğine dair herhangi bir ilmî dayanağı yoktur.⁸¹

3.5.1. Fevâsıl İlmîne Dair Bazı Önemli Kaynaklar:⁸²

1. Ebû 'Amr ed-Dânî (444/1053), *Kitâbu'l-Beyân fî 'Addi Âyi'l-Kur'ân*,

⁸⁰ Zerkânî, *Menâhil*, I, 343; el-Kâdî, *Nefâis*, s. 25-26.

⁸¹ Akdemir, Mustafa Atilla, *Ebû 'Amr ed-Dânî'nin Kitâbu'l-Beyân fî 'Addi Âyi'l-Kur'ân Adlı Eserinin Tanıtımı* (yüksek lisans tezi, 1992) M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 51-53.

⁸² Muhaysin, *Târîhu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, yy., 1982, s. 112; Akdemir, *Kitâbu'l-Beyân*, s. 64-65.

2. Burhânüddin İbrahim el-Ca'berî (732/1331), *Husnü'l-Meded fî Ma'rifeti Fenni'l-'Aded*,

3. Ebû Muhammed el-Kasım b. Firruh eş-Şâtıbî (590/1194), *Nâzimetü'z-Zühr*,

4. Abdülfettâh b. Abdilganî el-Kâdî (1403/1983), *Me'âlimü'l-Yusr Şerhu Nâzimetü'z-Zühr*.

3.6. Mushaf Bilgileri

Âyet fasılları ve sure başlıklarının Hz. Osman mushaflarının ilk nüshalarında bulunmadığı bilgisi hemen bütün kaynaklarda yer almaktadır. Buna göre Hz. Osman mushafında, Tevbe suresi hariç bütün sureler birbirinden yalnızca *besmele* ve küçük bir aralık ile ayrılmış durumdaydı.

Mustafa el-A'zami, Hz. Osman'a atfedilen Semerkant ve Taşkent mushaflarının âyet fasıllarını içermiyor oluşunun bu tespiti doğruladığını belirtmektedir. Ancak Tayyar Altıkulaç'ın Taşkent mushafını inceledikten sonra elde ettiği bulgular el-A'zami'nin bu tespitinin yanlış olduğunu göstermektedir. Taşkent mushafını baştan sona inceleyen Altıkulaç, âyetlerin sonlarında durak işaretleri (*fasıla*) ile her on âyetin sonunda *ta'sîr* işaretlerine yer verildiğini tespit etmiştir. Kezâ sure aralarının tam veya yarım satır boyunda dikdörtgen şekillerle birbirinden ayrıldığını, bu işaret ve şekillerin mushafın yazılışı sırasında işlendiği ve sonradan konmadığı, bunlar için ayrılan boşluklardan anlaşıldığı kanaatine varmıştır.⁸³

Sonraki dönemlerde, sure araları daha belirgin bir şekilde tezhipli bölmelerle ayrılmış, hatta bazı mushaflarda bu bölmelerin içine surenin Mekkî veya Medenî oluşu, ayet sayısı gibi bilgiler de ilâve edilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'in belirli bir müddet zarfında okunarak hatmedilmesi ve ezberlenmesini kolaylaştırma amacıyla, mushaflar belli bölümlenmelere tabi tutulmuş ve cüz, hizb ve rubu' gibi ıstılahlarla ifade edilerek sayfa kenarlarında ilgili yerlerinde belirtilmiştir. Bu bölümlenmeler namaz içinde

⁸³ Okumuş, Mesut, "Kur'ân İmlâsının Gelişim Süreci Üzerine Bazı Tespit ve Değerlendirmeler", *Hittit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 9, 2010/1, s. 30.

veya dışında tilâvet edilecek miktarı tayin etmede de kolaylık sağlar.⁸⁴ Bu bölümlenmelerin tespitinde bazen kelime sayısı, bazen de harf sayıları esas alınır. Mushafların hemen hemen hepsinde cüz adedi ittifakla 30 olarak tespit edilmiştir.

Berkenar mushaf yazımında, çok küçük oranlarda farklar sayılmazsa, bir cüz 20 sayfa olarak ayarlanmıştır. Ramazan aylarında Hz. Peygamber'in Kur'an'ı Cebrâil'e arz etmesi ve zamanla bu sünnetin icrasını kolaylaştırma amacına matuf olarak 30 eşit cüz'e ayrılmıştır. Ramazan aylarında hatimle kılınan *teravîh* namazlarında ve ülkemizdeki *mukabele* geleneğinde yaygın olarak bu taksimata riayet edilmektedir.

Zamanla Kur'an eğitim ve öğretimi, hafızlık ve kıraat uygulamalarında ihtiyaç duyulan bazı yeni bölümlenmeler de yapılmıştır. Buna göre;

- *Ta'sîr*: Her 10 ayetin sonuna bir işaret koyma işlemidir.
- *Tahmîs*: Her 5 ayetin sonuna bir işaret koyma işlemidir.
- *Teczie*: Kur'an'ın 30 cüze ayrılma işlemidir.
- *Tahzîb*: Her cüzün belli sayıda hizblere (bölümlere) ayrılma işlemidir.

Bölümleme miktarına göre hizb sayısı mushaflarda farklılık arz edebilir.

Yapılan incelemeler neticesinde *tahmîs*, *ta'sîr*, *teczie* ve *tahzîb* işlemlerinin hicrî ikinci yüzyılın başlarından itibaren uygulandığı anlaşılmaktadır.⁸⁵

Mucemma' Melik Fahd'in basmış olduğu Medine mushaflarında ve Mısır'da Ezher Üniversitesi onayı ile basılan ve diğer İslam ülkelerinde bu iki sistemi esas alan baskılarda, her cüz 2 hizb ve her hizb de 4 rubu'a taksim edilmiştir. Böylece mushafta 60 hizb ve 240 rubu' bulunmaktadır.

Ülkemizde yaygın olarak takip edilen mushaflarda ise, cüz sayısı yine 30 iken hizb sayısı farklıdır. Ortalama her 5 sayfa bir hizb olarak bölünür ve toplamda 120 hizb oluşur.

Ayet sonunda görülen ve *rukû'* alâmeti olarak konan küçük *ayn* harfi de bu amaçla yapılmış bölümlenmelerden sayılabilir.⁸⁶

⁸⁴ Shukri, Ahmad Khaled, *el-Müeyesser fi 'Ilmi 'Addi Âyi'l-Kur'an*, Cidde 2012, s. 219.

⁸⁵ Okumuş, "Kur'an İmlâsının Gelişim Süreci", s. 25.

⁸⁶ Akdemir, "Dabtu'l-Mushaf", *M. Ü. İlahiyat F. Dergisi*, s. 291-303.

3.7. Sened Bilgisi

İsnad, bu ümmete has özelliklerden biridir. Bu özellikler, *isnad*, *i'rab* ve *neseb* ilimlerinin sadece müslüman topluma ait olmasından kaynaklanmaktadır. İsnad olmasaydı diğer milletlerde olduğu gibi herkes her dilediğini söylerdi. Neticede ilim adına, kaynağı belli olmayan asılsız söylentiler hâkim olurdu. Diğer semâvî kitapların tahrifi bu şekilde olmuştur.

Kıraat öğretiminde ilk dönemden beri, şifâhî telakkî yolu takip edilmiş, bu telakkî zincirindeki her halkanın güvenilir ve kesintisiz bir senetle o zincirde yer alması test edilmiştir.⁸⁷

3.7.1. Kıraatleri Okutma Ehliyeti ve Şartları

3.7.1.1. Mukri kime denir?

Mukri Kur'an kıraatlerinin öğretimini uygulamayla yaptıran ve bu keyfiyeti müşâfehe yoluyla nakleden ehliyetli hocadır.⁸⁸

Müşâfehe veya bir başka ifadeyle telakkî ise; Kur'an-ı Kerim'i ilk öğreticiye bağlayan zincire halka olmuş, indirildiği şekilde okuma gayreti ve hassasiyeti ile lâfızlarını en doğru ve fasih bir şekilde telâffuz etme ve öğretme maharetini kazanmış bir hocadan okumayı ifade eder.⁸⁹

Kıraat tedrisinde telakkî esastır. Telakkîde karşı karşıya olma, mukabele etme vardır.

Hz. Peygamber'e (*وَأِنَّكَ لَتَلْقَى الْقُرْآنَ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ عَلِيمٍ*) "Ey Resulüm hiç şüphe yok ki Kur'an sana; her işi hikmet dolu olan, her şeyi mükemmel

⁸⁷ es-Seyyid, Ahmed Abdurrahim, *Fitnetü'l-Esânîd ve'l-İcâzâtü'l-Kur'âniyye*, Mısır 2011, s. 7-8.

⁸⁸ İbnü'l-Cezerî, *Müncid*, s. 49; Nüveyrî, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Muhammed, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr*, (thk. Abdülfettâh es-Seyyid Süleyman Ebû Sinne), Kahire 1986, c.1, s.37; Bennâ, Ahmed b. Muhammed, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer bi'l-Kirâati'l-Erba'ati 'Aşer* (thk. Şa'bân Muhammed İsmail), Beyrut 1987, c.1, s.67.

⁸⁹ Husarî, Mahmud Halil, *Ahkamu Kıraati'l-Kur'ani'l-Kerim*, Thk. Muhammed Talha Bilâl, Beyrut 1996, s. 18-19.

olarak bilen Allah tarafından verilmektedir" ⁹⁰ hitabında "telakkî" ifadesinin kullanılması Hz. Peygamber'in Cibril'den Kur'an'ı alış keyfiyetini göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Sahabe-i Kiram da Hz. Peygamber'den Kur'an'ı telakkî yoluyla aldılar. Tâbiûn, kıraat imamları ve sonrakiler de aynı usul ile devam ettiler. Böylece selefın ağızından nakledilen "القراءة سنة متبعة يأخذها الآخر عن الأول" sözü işte bu telakkiyi ifade eden bir tarif olarak yerleşti. Yani "Kıraat ve daha genel bir tabirle Kur'an okuma; Sonrakinin öncekinden öğrenmesi usulü ile sürdürülen bir sünnettir"⁹¹ sözü, bu pratiğin ifadesi olan bir deyim haline geldi.

3.7.1.2. Kıraatleri Okutma Şartları

Kaynaklarda zikredildiği kadarıyla mukri olmanın şartlarına baktığımızda ve günümüzde bazı tecvid ve kıraat uygulamalarında yaşanan eda problemlerini gördüğümüzde bu misyonun ne kadar ağır bir mesuliyet gerektirdiğini anlıyoruz. Henüz hicrî üçüncü asırda iken el-Hakanî (ö. 325/937) aşağıdaki ifadeleri dikkat çekicidir:

فما كل من يتلو الكتاب يقيمه ولا كل من في الناس يقرئهم مقرئ

"Kur'an'ı her tilâvet edenin onu dosdoğru yapıp hakkını veremediği gibi, insanlara her Kur'an okutan kişinin de gerçek mukri olması mümkün değildir".⁹²

Öyleyse mukri olabilmenin veya fem-i muhsin ehliyeti için gereken donanım ve şartların neler olması gerektiğine bakacak olursak;

1. Okutmadaki asıl gayesinin Allah'ın rızasını kazanmak olması ve bu durumu ihlâs ile tüm tedris hayatı boyunca muhafaza etmesi.

⁹⁰ Neml 27/6

⁹¹ İbn Mücâhid, Ebû Bekr b. Mücâhid el-Bağdâdî, *Kütübü's-Seb'ati fi'l-Kıraât*, Thk. Dr. Şevki Dayf, Kahire 1979, s. 51.

⁹² el-Hakanî, Musa b. Ubeydillah, *el-Kasîdetu'l-Hakaniyye Dımne Mecmû' Kasîdetâni fi't-Tecvid/er-Risâletu'l-Ûlâ*, Thk. Abdulaziz Abdulfettah el-Kârî, Mısır 1982.

2. Kur'an tilâveti ve kıraati konusunda ehliyetli ve dirayetli hocalardan telakkî ve müşâfehe yoluyla okumuş ve okutmaya icâzet ile yetkilendirilmiş olması.
3. Temel İslâmî bilimlerde en azından öğrencilerini aydınlatacak kadar donanımlı olması.
4. Nahiv-Sarf ilmiyle birlikte Arapça diline vakıf olması.
5. Rasmu'l-Mushaf ve Dabtu'l-Mushaf ilimlerini bilmesi.
6. Vakf-İbtidâ ve İlm-i Fevâsılı bilmesi
7. Eğer kıraatleri okutacaksa manzum veya mensûr bir temel bir eserin hafızasında olması veya kaynağa hıfz derecesinde aşinalığının olması gerekir. Fakat sadece bir rivayet üzere Kur'an okutacaksa, o rivayetin teorik ve pratik detaylarına vakıf olması yeterli olur.⁹³

Bir takım ihlâl ve kusurların müşâfeheye ârız olması daha ilk dönemlerden itibaren başlamış, günümüze kadarki süreçte de farklı boyutlarda gündeme gelmiş, tartışılmıştır. Bu tartışmaların bir kısmı da, "müşâfehe mi yoksa nass mı esastır?" sorusu etrafında cereyan etmiştir.

Genel kabul şudur ki; Gerek tecvit ve gerekse kıraate müteallik bir meselenin veya bir vechin müşâfehe tarafından onayının geçerli olması, mütehasıs kıraat âlimlerinin tedvin ettiği kaynaklardaki nassın muvafakatini de alması şartıyla mümkündür.

Günümüzde, gerek yurt içinde ve gerekse yurt dışında Kur'an tecviti ve kıraatı ile meşgul olan hocaların bir kısmı sadece müşâfeheye diğer bir kısmı da sadece kitaba dayanmaktadırlar.

Saçaklızâde de bu konuya şöyle bir yorum getirir: "Edâ silsilesi uzadıkça hocaların çoğunda bazı ihlâller ve edâlarında tahrifatlar belirmeye başladı. Günümüzde, rivayet ve dirayeti bir arada toplamış, harflerin mahreç ve sıfatları konusunda ince ayrıntılara vâkıf mahir bir hoca kırmızı kibritten daha az bulunur hale geldi. Bu nedenle hocalarımızın edâsına her yönüyle güvenmeden önce bu alandaki kaynaklarda ilgili meselelere dair neler yazıldığına bakmak gerekir. Bazı üstazlardan işittiğimiz ve eserlerinde

⁹³ İbnü'l-Cezerî, *Müncid*, s. 52-54; Muhammed b. Fevzân b. Hamed el-'Umar, *İkrâu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Riyad 2012, s. 16-40.

rastladığımız şu ifade tam yerindedir: *Müşafehe kitaptakilere muvâfakat ediyorsa doğrudur. Eğer bir muhalefet söz konusu ise, o halde kitaptaki doğrudur*" demektedir.⁹⁴

Bu ve ifadeler müşafehenin esas olduğu gerçeğini değiştirmez. Ancak, sadece müşafehe yöntemine itimat etmek, unutkanlık, yaşlılık, uyuklama, vb. nedenlerle oluşabilecek tahrifata ve zayiata uğrama riskini barındırmaktadır. Bu nedenle mukrinin kaynaklara vukufiyeti önem arz etmektedir.

Mukri olma ehliyetini bir başka kişiye aktarırken de bu kriterlere azamî riayet gerekmektedir.

"Eceztuke"nin manası "Eşhedü enne tilâveteke sahiha" demektir. Öğrencinin doğru okuyuşundan, meselelere vukufiyetinden yüzde yüz emin olmadıkça icazet verilmemelidir. Eskiler birkaç harfin telâffuzunda hâlâ kusuru olan bir kimseye asla icazet vermemiş, kimi de icazete sadece "okuyabilir" ibaresini yazıp, emanette hassas olma adına "okutabilir" ibaresini ilâve etmemişlerdir. Kendi harfleri sahih olmayan veya bir kıraat vechinin edâsını kusurlu icra eden bir hoca nasıl talebe okutabilecek, neyin icazetini verecektir. "فاقد الشيء لا يعطيه".

Kıraat tahsilinden önce Kur'an okuma ve tecvid derslerinde belki öğrencilerimizin her hatasına müdahale etmiyor, onları cesaretlendirme ve teşvik adına biraz zaman tanıyoruz. Fakat müşafehe ve telakkî meclisleri mukrinin çok hassas ve müteyakkız olmasını, mesuliyet duygusunu en üst seviyede hissetmesini gerektiren meclislerdir. Asla dalğınlığa, rehâvete, ve başka birine emanet etmeye gelmez. İcazet şahitliktir. Allah-u Teâlâ (سُتَكْتَبُ)

buyurmaktadır.⁹⁵ (شهادتهم ويُستألون

İcazet konusunda son dönemlerde dikkat çeken bir başka sıkıntı da şudur: Daha yolun başında mübtedi seviyesinde olan bazı kişilerin âlî sened elde etme hırsıyla yaşlı/yorgun hocalardan icazet alabilme çabalarıdır. İş yoluna koymuş, meseleleri kavramış, mütkın birinin böyle bir gayreti ve

⁹⁴ Saçaklızâde, *Beyanu Cühdi'l-Mukîl*, Thk. Ebû Asım Hasan b. Abbas b. Kutb, S. Arabistan 2004, s. 18.

⁹⁵ Zuhruf 19.

arzusu saygıyla karşılanabilir. Âlî bir senede yani aradaki vasıtaların, ricalin daha az olduğu bir senede halka olabilmek kıymetlidir. Fakat âlî bir senede sahip genelde ileri yaşlarda olan zevatın mübtedî bir öğrenciyle ilgilenmesi çoğunlukla onlar için bir külfettir. Onlardan usul konularını detaylı bir şekilde şerh etmelerini, mübtedî öğrencinin ağız talimi ile uğraşmalarını beklemek ve bunun için zamanlarını almak uygun olmaz. Onlar sadece dinlerler ve onay verirler...

4. KIRAAT EĞİTİM ve ÖĞRETİMİ

Kıraat ilmine dair nakillerin nisbet edildiği zevâtın isnad mertebelerindeki konumuna göre imam, râvi ve tarîk sıralamasıyla anıldıklarını biliyoruz. İşte ittifak ve ihtilâflarıyla kıraat eğitim ve öğretiminde dersin çerçevesini belirleyen yani okunacak imam, râvi ve tarîklerin sayısı ve sened hacmiyle ilgili sistemlerin en yaygın olanı *seb'a*, *aşere* ve *takrîb* tarikleridir. Bu tercih üç, altı, sekiz veya ondört olarak da şekillenebilir. Nitekim bu farklı teşkilleri konu alan müstakil eserler mevcuttur.

Her ne kadar konumuz "aşere-takrîb eğitimi ve uygulama farklılıkları" olarak belirlenmişse de bundan önce *seb'a* yani "yedi kıraat" eğitimi ve uygulamasını özetleyerek temellendirme yapmak uygun olacaktır.

4.1. Yedi Kıraat (Seb'a) Eğitim ve Öğretimi

Osmanlı döneminde kıraat ilmi eğitim ve öğretiminin yapıldığı başlıca yer olan ve 1924'de Tevhid-i Tedrisat Kanunu yürürlüğe girdikten sonra kapatılan dâru'l-kurrâ'lardaki müfredata baktığımızda, öteden beri İslâm ülkelerinin çoğunda ve halen yaygın olarak uygulanan yöntem ve müfredatla çok benzeştiğini görmekteyiz.⁹⁶

Kânûnî Sultan Süleyman (1520-1566) tarafından oğlu Şehzâde Selim adına Tire'de yaptırılan dâru'l-kurrâ'nın vakfiyesinde, kıraat-ı *seb'a*, tefsir, ve hadis ilimleri okutulması, İmam Şâtîbî ve İbnü'l-Cezerî'nin eserlerinin de ders kitabı olarak takip edilmesi istenmektedir.⁹⁷

⁹⁶ Baltacı, *Cumhuriyet Döneminde Kur'an Kursları*, Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, sayı 6, İstanbul, 1999, sh. 183.

⁹⁷ Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, s. 611; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, s. 164.

1655'te Tokat vilâyeti Ulu Cami dâru'l-kurrâ'sında Kur'an'ın yedi kıraat göre talim edildiğini Evliyâ Çelebî (1092-1682) nakleder. Kezâ Antakya'da üç dâru'l-kurrâ'da *kıraat-ı seb'a*, *aşere* ve *takrîb* üzere Kur'an eğitimi yapıldığını belirtir.⁹⁸

Yedi kıraatı bugün bilinen şekliyle ilk defa tasnif eden İbn Mücâhid olmuştur. Onun *Kitabü's-Seb'ı fi'l-Kırâât* adlı eserinde yaptığı tasnifte Medine'de Nâfi', Mekke'de İbn Kesîr, Kûfe'de 'Âsım, Hamza ve Kisâi, Basra'da Ebû Amr ve Şam'da İbn 'Âmir yedi kıraat imamı olarak yer almıştır.

Daha sonra, yedi kıraata dair yazılan eserler arasında en meşhuru Ebû 'Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr* adlı eseri olmuştur. Dânî de İbn Mücâhid gibi aynı isimleri yedi imam olarak öne çıkarmış ve temsil ettikleri kıraatların tevâtürüne vurgu yapmıştır.

Dânî'den yaklaşık bir buçuk asır sonra gelen İmam eş-Şâtîbî ise, Dânî'nin *Teysîr*'ini âdetâ özetlemiş ve nazım halinde *Hırzû'l-Emânî ve Vechü't-Tehânî* adını verdiği önemli eseri meydana getirmiştir. Kısa adı *Şâtîbiyye* olan bu eser "yedi kıraat" programını şekillendiren temel kitaptır.

İbn Mücâhid ve eş-Şâtîbî arasında yedi kıraata dair yazılan eserlerden başlıcaları şunlardır:

1. Ebû Tâhir Abdülvâhid b. Ömer b. Ebî Hâşim el-Bağdâdî (349/961), *el-Beyân fi'l-Kırâati's-Seb'ı*.
2. Ebû Abdillâh el-Huseyn b. Ahmed b. Hâlaveyh, (370/980), *el-Bedî' fi'l-Kırâati's-Seb'ı*.
3. Ebû Ali Hasen b. Ahmed el-Fârisî (377/987), *el-Hucce li'l-Kurrâi's-Seb'ı*.
4. Ebu'l-Hasen Tahir b. Ahmed en-Nahvî (380/990), *et-Tezkiratü fi'l-Kırâati's-Seb'ı*.
5. Ebu't-Tayyib Abdü'l-Mun'im b. Ubeydillâh b. Galbûn el-Halebî (389/999), *Kitâbü'l-İrşâd fi Ma'rifeti Mezâhibi'l-Kurrâi's-Seb'ı*.
6. Ebû Muhammed İsmail b. Ahmed es-Serahsî (414/1023), *el-Kâfi fi'l-Kırâati's-Seb'ı*.

⁹⁸ Akın, "Osmanlı'da Din Görevlisi", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 8 s. 76.

7. Ebû Abdillâh Muhammed b. Süfyân el-Kayravânî (415/1024), *el-Hâdi fi'l-Kirâati's-Seb'î*.
8. Ebu'l-Kasım Abdülcebbâr b. Ahmed b. Ömer et-Tarasûsî (420/1029), *el-Müctebâ fi'l-Kirâati's-Seb'î*.
9. Ebu'l-Hasen Ahmed b. Ridvân es-Saydalânî (423/1032), *el-Vâdih fi'l-Kirâati's-Seb'î*.
10. Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ammâr el-Mehdevî (430/1038), *el-Hidâye fi'l-Kirâati's-Seb'î*.
11. Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî (437/1045), *et-Tebşira fi'l-Kirâati's-Seb'î*; *el-Keşf 'an Vucûhi'l-Kirâati's-Seb'î*.
12. Ebû Tâhir İsmail b. Halef el-Endelüsî (455/1063), *el-İktifâ fi'l-Kirâati's-Seb'î*.
13. Ebû Ca'fer Ahmed b. Ali el-Bâziş el-Gırnatî (540/1145), *el-İknâ' fi'l-Kirâati's-Seb'î*.⁹⁹

4.1.1. Yedi Kıraat (Seb'a) Programının Uygulanışı

Kıraat eğitimine başlayacaklar için öngörülen donanımdan daha önce bahsetmiştik. Haliyle yedi kıraatte *Şâtibiyye* programına başlayacak adayın da aynı donanıma sahip olması öngörülür.

Programı uygulayan hocanın veya kurumun tercihinine göre *tefsir*, *garibü'l-kur'an*, *fıkıh*, *hadîs*, *kelâm*, *siyer*, *tevcihü'l-kirâât* gibi derslerin bir kısmı veya tamamı müfredatta yer alabilir.¹⁰⁰

Program müfredatının omurgasını teşkil eden ve 1173 beyitten oluşan *Şâtibiyye* tamamen veya başlangıç olarak sadece usul kısmı önceden ezberlenir. Sonraki aşamada kıraat imam ve râvilerinin usulleri hocanın izahı ve yardımcı şerhler vasıtasıyla öğrenilir, akabinde hocanın tayin edeceği usulle uygulamaya geçilir.

Aslında her programda uygulamaya başlamadan önce mutlaka sağlam bir usul öğreniminin tamamlanması genel teamüldür. Bu aşama halledildikten sonra *ferşu'l-hurûf* dediğimiz alana geçilir. Kıraat kitapları bu sıraya göre tanzim edilmişlerdir. *Ferşu'l-hurûf*, usuldeki gibi bir kaideye bağlı

⁹⁹ es-Semînü'l-Halebî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yûsuf b. Muhammed, *el-İkdü'n-Nadid fi Şerhi'l-Kasid* (thk. Eymen Rüşdi Süveyd), Cidde 2001, I, 20-26; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 236-245.

¹⁰⁰ Mısır'daki Ma'hedü'l-Kirâât örneğinde olduğu gibi.

olmaksızın, farklı okuyuşlara konu olan Kur'an lâfızlarının ele alındığı ve kimler tarafından nasıl okunduğunu gösteren bölümdür.

4.1.2. Şâtıbiyye.¹⁰¹

Büyük kıraat âlimi el-Kâsım b. Firruh eş-Şâtıbî (590/1193)'nin *Hırzû'l-Emânî ve Vechü't-Tehânî* adlı eserinin kendi adına nisbet edilmesiyle şöhret bulmuş adıdır. eş-Şâtıbî bu eserini *Dânî'nin* yedi kıraatle ilgili *Teysîr*'ini ezberledikten sonra, önemli ölçüde onu esas alarak yazmıştır. 1173 beyitten oluşan manzum eserin her beyiti *lâ* kafiyesi ile sonlandırıldığından aynı zamanda *Kasîde-i Lâmiyye* olarak adlandırılır. Her beyit *şatr* denen iki kısımdan oluşmaktadır. Eser kısa zamanda büyük bir kabule mazhar olmuş ve halen bütün İslâm âleminde en çok takip edilen ve ezberlenen kıraat eseri olma özelliğini sürdürmektedir.

İmam eş-Şâtıbî eserini İbn Mücahid ve Dâni'nin de esas aldığı yedi imam üzerine bina etmiştir. Her imam için ikişer ravi ve her ravi için bir tarik kullanmıştır. Yani *Şâtıbiyye* yedi imam, on dört ravi ve on dört tarik üzerine sistematize edilmiştir.

Muhteva itibâriyle *Şâtıbiyye*'yi beş bölümde değerlendirerek, her bölüm altındaki başlıkları ve ilgili beyitlerin adedini vermeye çalışacağız:

a. Giriş:

94 beyitten oluşan bu bölümde müellif şu bahislere değinmiştir:

1. Besmele, Hamdele ve Rasûlüllah'a (sav.) Salâtü Selâm bahsi.
2. Kur'an'ın faziletleri ve onu hakkıyla okuyana verilecek sevab ve mükâfatlar bahsi.
3. Yedi Kıraat imamının ve on dört râvinin tanıtımı bahsi.
4. Kıraat imamları ve râvilerinin münferit ve toplu remizleri bahsi.
5. Müellifin kullandığı ıstılahları ve bu ıstılahların kullanılış keyfiyetine dair bahis.
6. Kur'an ehline yönelik öğüt ve nasihatların yer aldığı son kısım.

¹⁰¹ es-Seminü'l-Halebî, *el-'İkdü'n-Nadîd*, I, 43-71.

b. Usul Bahisleri:

eş-Şâtibiyye gibi manzum kıraat eserlerinde müellifler, usul bahsinde genellikle ilk örneği esas alarak kuralı açıklarlar ve Kur'an'ın genelinde bu kurala tâbi olan diğer örneklerle atıfta bulunurlar. İmam eş-Şâtîbî de aynı yöntemi uygulamış ve kıraat imamları ve râvilerinin usullerini aşağıdaki bahis başlıkları altında izah etmiştir:

1. Kıraata Başlangıç Bahsi

Bu bahsi iki babta değerlendirmiştir:

a. *İstiâze* bâbı. Beş beyitten oluşmaktadır.

b. *Besmele* bâbı. Sekiz beyitten oluşmaktadır.

2. *Cemî' Mîmî*'nin Hükümü Bahsi

Cemî' Mîmî'nin *vâv* ile silesi veya iskânı ayrıca harekelenme keyfiyetiyle alâkalı bahistir. Kur'an'da ilk *cemî' mîmî*'i Fâtiha sûresinde geçtiği için İmam eş-Şâtîbî bu bahsi *Sûrat-ü Ümmî'l-Kur'an* başlığı altında incelemiştir. Sekiz beyitten oluşmaktadır.

3. *İdgâm* Bahisleri

İdgâm bahsi, *el-idgâmü'l-kebîr* ve *el-idgâmü's-sagîr* olarak iki kısımda incelenmiş, ayrıca her iki hüküm belli başlıklar altında detaylandırmıştır.

El-idgâmü'l-kebîr; 16 beyitten oluşan *bâbü'l-idgâmi'l-kebîr* ve 26 beyitten oluşan *bâb-u idgâmi'l-harfeyni'l-mütekâribeyni fî kelimetin ve fî kelimeteyn* olarak iki başlık altında incelenmiştir.

El-idgâmü's-sagîr ise; 22 beyitten oluşan *idgâm-ü zâl-i iz*, *idgâm-ü dâl-i kad*, *idgâm-ü tâi't-te'nîs* ve *idgâm-ü lâm-i hel ve bel* başlıkları, 9 beyitten oluşan *bâb-u idgâmin karubet mehâricühâ* başlığı ve 5 beyitten oluşan *bâb-u ahkâmi'n-nûni's-sâkineti ve't-tenvîn* başlıkları altında incelenmiştir.

4. *Hâü'l-Kinâye* Bahsi

Müfred-müzekker-gâib formatında olan zamirin *sile*, *iskân* ve *ihtilâs* vecihleri yönüyle incelendiği bahistir. 10 beyitten oluşmaktadır.

5. *Med ve Kasr* Bahsi

Med harfleri, *lîn* harfleri ve bunların oluşturdukları *med* çeşitlerinin incelendiği ve *med* miktarlarının verildiği bahistir. 15 beyitten oluşmaktadır.

6. *Hemze* Bahisleri

Hemze'nin keyfiyetine göre aşağıdaki başlıklar altında incelenmiştir:

- a. *Bâbu'l-hemzi'l-müfred*. 12 beyitten oluşmaktadır.
- b. *Bâb-u nakli hareketi'l-hemzeti ile's-sâkini kablehâ*. 9 beyitten oluşmaktadır.
- c. *Bâb-u vakfi Hamza ve Hişâm ale'l-hemz*. 20 beyitten oluşmaktadır.
- d. *Bâbu'l-hemzeteyni min kelimetin*. 19 beyitten oluşmaktadır.
- e. *Bâbü'l-hemzeteyni min kelimeteyni*. 12 beyitten oluşmaktadır.

7. *Feth ve İmâle* Bahisleri

İmâle'nin konusuna göre aşağıdaki başlıklar altında incelenmiştir:

- a. *Bâbü'l-fethi ve'l-imâleti ve beyne'l-lafzayni*. 48 beyitten oluşmaktadır.
- b. *Bâb-u mezhebi'l-Kisâiyyi fî imâleti hâi't-te'nîsi fi'l-vakfi*. 4 beyitten oluşmaktadır.

8. *Tefhîm ve Terkîk* Bahisleri

Tefhîm ve terkîk'in konu olduğu yere göre aşağıdaki başlıklar altında incelenmiştir:

- a. *Bâb-u mezâhibihim fi'r-râât*. 16 beyitten oluşmaktadır.

b. *Bâbü'l-lâmât*. 6 beyitten oluşmaktadır.

9. *Vakf* Bahisleri

Vakf 'ın konu olduğu yere göre aşağıdaki başlıklar altında incelenmiştir:

a. *Bâbü'l-vakfi alâ evâhiri'l-kelimi*. 11 beyitten oluşmaktadır.

b. *Bâbü'l-vakfi alâ mersûmi'l-hatti*. 11 beyitten oluşmaktadır.

10. *El-yââtü'l-mütetarrife* (Kelime sonunda bulunan *yâ* harfleri) bahisleri

Bu harflerin *feth*, *iskân*, *hazf* ve *isbât* vecihleri yönüyle ele alındığı bahislerdir. Keyfiyetine göre aşağıdaki başlıklar altında incelenmiştir:

a. *Bâb-u mezâhibihim fî yââti'l-idâfeti*. 33 beyitten oluşmaktadır.

b. *Bâb-u mezâhibihim fî yââti'z-zevâidi*. 25 beyitten oluşmaktadır.

c. *Ferşu'l-Hurûf* Bahisleri:

Usul konularının dışında kıraatların farklılaştığı bir diğer konu, bazı kelimelerin yapısında bir kurala bağlı olmaksızın hareke, harf vb. değişikliklerle tezâhür eden hususlardır. Bunlara kıraat ıstılahında *ferşu'l-hurûf* denir. Müellifler bu yapıdaki Kur'an lafızlarını sûre isimlerine göre sıraladıkları başlıklar altında incelerler. *Sûratü'l-Bakara*, *Sûratü'n-Nisâ* gibi. İmam eş-Şâtıbî de aynı yöntemi uygulamış ve *ferşu'l-hurûf* ihtilâflarının tamamını 676 beyitte özetlemiştir.

d. *Tekbîr* Bahsi:

Bu konu aslında kıraatlarla alâkalı fakat haddi zâtında kıraat sayılmayan bir konudur. Hatim tamamlanırken Duhâ suresinden Nâs suresine kadar olan sureler arasındaki *besmele*, *tekbîr*, *tehlîl* ve *tahmîd* uygulamalarını gösterir. 13 beyitten oluşmaktadır.

e. Mehâricü'l-Hurûfi ve Sıfâtühâ Bahsi:

Doğrusu *Mehâricü'l-Hurûf ve's-Sıfât* bahsi kıraat ilminden ziyade Tecvîd'in konusu sayılır. Fakat kıraat kitaplarında bu konuyla ilgili fasıl açılması öteden beri adet olmuştur. İmam eş-Şâtîbî de bu âdete uyararak bu konuya 26 beyitlik yer ayırmıştır.

Müellif *Kasîde-i Lâmiyye*'sinin son 14 beyitlik kısmını, başladığı gibi hamdele ve salvele ile bitirmiş, çalışmasının kabul görmesi ve faydalı olması niyâz ve dualarıyla noktalamıştır.

4.1.3. Şâtîbiyye Şerhlerinden Bazıları:

Eser gerçekten de büyük bir rağbet ve kabul görmüş, kısa zamanda kıraat eğitim ve öğretiminin önemli bir dayanağı olmuştur. *eş-Şâtîbiyye* ile ilgili günümüze kadar birçok şerh ve müstakil çalışma yapılmıştır. Öne çıkan şerhler arasında:

1. es-Sehâvî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Abdissamed (643/1245), *Fethu'l-Vasîd fî Şerhi'l-Kasîd*.
2. Şu'le, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Mûsilî (650/1252), *Kenzü'l-Me'ânî fî Şerhi Hirzi'l-Emânî*.
3. Ebû Şâme, Abdurrahman b. İsmail ed-Dimeşkî (665/1266), *İbrâzü'l-Me'ânî min Hirzi'l-Emânî*.
4. el-Ca'berî, Ebû İshâk İbrahim b. Ömer b. İbrahim b. Halîl (732/1331), *Kenzü'l-Me'ânî*.
5. es-Semînü'l-Halebî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yûsuf b. Muhammed (756/1355), *el-'Ikdü'n-Nadîd fî Şerhi'l-Kasîd*.
6. İbnü'l-Kâsîh, Ebu'l-Bekâ' Ali b. Osman b. Muhammed b. Ahmed (801/1398), *Sirâcü'l-Kâri'l-Mübtedî ve Tizkâru'l-Mukri'l-Müntehî*.
7. ed-Dabbâ', Ali b. Muhammed (1381/1959), *İrşâdü'l-Mürîd ilâ Maksûdi'l-Kasîd*.

8. el-Kādî, Abdülfettâh b. Abdilganiyy (1403/1981), *el-Vâfi fî Şerhi's-Şâtıbiyye*.

4.1.4. Yedi Kıraat (Seb'a) Programında Ders Örneği

1173 beyitlik *Şâtıbiyye* metnini ezberleyen öğrenci, bir sonraki aşamada yedi kıraat imamı ve ikişer râvisini tanımak, beyitlerde onların isimlerine işaret eden remizleri ve usule ait konuları öğrenmek durumundadır. Her kıraatın ve rivâyetin usulü tek tek öğrenilmeli aralarındaki ihtilâf noktaları tespit edilmelidir. Bu temel konular, sonraki *aşere* ve *takrib* programlarının da esası olması sebebiyle büyük önem arz etmektedir.

Şâtıbiyye'nin 45. beyitinde kıraat imam ve râvileri için belirlenen remizlerin, *ebced* (أبجد) sıralamasıyla tayin edildiği bilgisi yer alır.¹⁰² Bu bilgiye göre Şâtıbî'nin yedi kıraat imamı ve ikişer râvisi için tayin ettiği remizleri şu şekilde göstermek mümkündür:

İmam ve Râviler	Remizler
1. Nâfi'	ا
a. Kâlûn	ب
b. Varş	ج
2. İbn Kesîr	د
a. el-Bezzî	هـ
b. Kunbül	ز
3. Ebû 'Amr	ح
a. ed-Dûrî	ط
b. es-Sûsî	ى

¹⁰² eş-Şâtıbî, el-Kâsım b. Firruh, *Hırzû'l-Emânî ve Vechü't-Tehânî*, Kahire 1938, s. 6.

4. İbn Âmir	ك
a. Hişam	ل
b. İbn Zekvân	م
5. Âsım	ن
a. Ebû Bekr eş-Şu‘be	ص
b. Hafs	ع
6. Hamza	ف
a. Halef	ض
b. Hallâd	ق
7. el-Kisâi	ر
a. Ebu'l-Hâris	س
b. ed-Dûrî	ت

Şâtıbî'nin kullandığı bu ferdî remizler sonraki dönemde de benimsenmiş ve diğer müellifler tarafından aynen kullanılmıştır.

Şâtıbî, her imam ve râvi için tayin ettiği bu ferdî remizlerin dışında grup remizleri de kullanmıştır. Bu durum, imam ve râviler arasında vâkî ittifakların sıklıkla görüldüğü yerlerde bir ihtiyaç olarak düşünülmüş, böylece aynı isimlerin sürekli tekrarlanmasının önüne geçilmiştir. Şâtıbî'nin oluşturduğu gurup remizleri şu şekildedir:

Gurup Oluşturan İmam ve Râviler

Remizler

Kûfiyyûn (Âsım, Hamza, el-Kisâi)	ث
Nâfi' dışındaki altı imam ve râvileri	خ
Kûfiyyûn, İbn Âmir	ذ
Kûfiyyûn, İbn Kesîr	ظ

Kûfiyyûn, Ebû ‘Amr	غ
Hamza, el-Kisâi	ش
Hamza, el-Kisâi, eş-Şu‘be	صحبة
Hamza, el-Kisâi, Hafs	صحاب
Nâfi‘, İbn Âmir	عم
Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû ‘Amr	سما
İbn Kesîr, Ebû ‘Amr	حق
İbn Kesîr, Ebû ‘Amr, İbn Âmir	نفر
Nâfi‘, İbn Kesîr	حرمی
Kûfiyyûn, Nâfi‘	حصن

Şâtıbî, tek harften ibaret olan ferdî ve grup remizlerini beyit içinde uygun gördüğü kelimelerin baş harfi olarak tayin eder. Diğer grup remizleri ise kelimeler arasındaki uygun yerine yerleştirilir. Bütün remizler genellikle ihtilâflı lâfızdan sonra zikredilir.¹⁰³

Şâtıbî, 57. beyitten 65. beyite kadar olan bölümde kıraat vecihlerini ifade eden ıstılahları nasıl kullandığını açıklamaktadır. Bu bölümün kavranması, kurrâya ait hükümleri beyitlerden çıkarım yapabilmek için çok önemlidir. Örnek olarak:

وَمَا كَانَ ذَا صِدِّ فَإِنِّي بِصِدِّهِ
 كَمَدِّ وَإِثْبَاتٍ وَفَتْحٍ وَمَنْعٍ
 وَجَزْمٍ وَتَلْكَيرٍ وَغَيْبٍ وَخَفَّةٍ
 عَنِّي فَرَجْرًا بِالذِّكَاةِ لِنَقْضِهَا
 وَهَمَزٍ وَنَقِيلٍ وَاحْتِلَاسٍ مَحْضَلَا
 وَجَمْعٍ وَتَسْوِينٍ وَتَحْرِيكِ أَعْمَلَا

Şâtıbî, kıraat vecihlerinden terminolojik veya aklî olarak birbirine zıt olanlar varsa, bu iki zıttan birini temsil edenin adıyla veya remziyle zikreder,

¹⁰³ eş-Şâtıbî, *Hırzû'l-Emânî*, s. 6, 46. beyit ve devamı.

diğerine değinmez. Onu, okuyanın zekâsı ile çözümlemesine havale eder. Tabii ki bundan kastı meseleyi olabildiğince özet olarak sunabilmektir. Yukarıdaki beyitlerde örnek olarak bazı zıt vecihler zikredilmiştir. Bu örnekleri şematik olarak gösterecek olursak:¹⁰⁴

فتح ↔ إمالة	إثبات ↔ حذف	مد ↔ قصر
النقل ↔ عدم النقل	الهمز ↔ ترك الهمز	إدغام ↔ إظهار
تذكير ↔ تأنيث	جزم ← رفع	الاختلاس ↔ ترك الاختلاس
الجمع ↔ الأفراد	الخفة ↔ الثقل	الغيب ↔ الخطاب
	التحريك ↔ السكون	التنوين ↔ ترك التنوين

Şimdi ders hazırlığı ve sunumuna bir örnek olarak, *Sûrat-u Ümmil-Kur'an* bahsinden Fâtiha suresinin yedi kıraat uygulamasına nasıl hazırlık yapıldığını ve ilgili vecihlerin nasıl tertip edildiğini görelim:

سورة أم القرآن¹⁰⁵

وَعِنْدَ سِرَاطٍ وَالسِّرَاطِ لِقُنْبُلًا	وَمَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ رَاوِيهِ نَاصِرٌ
لَدَى خَلْفٍ وَاشْمِمْ لِحَلَادِ الْأَوْلَا	بِحَيْثُ أَتَى وَالصَّادَ زَايَا أَشْمَمَهَا
جَمِيعاً بِضَمِّ الْهَاءِ وَقَفَاً وَمَوْصِلاً	عَلَيْهِمْ إِلَيْهِمْ حَمَزَةٌ وَلَدَيْهِمْ
دِرَاكًا وَقَالُونَ بِتَخْيِيرِهِ جَلَاً	وَصِلْ ضَمِّ مِيمِ الْجَمْعِ قَبْلَ مُحْرَكِ

(وَمَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ رَاوِيهِ نَاصِرٌ) ibaresinden şu çıkarımları yapmak mümkündür:

¹⁰⁴ es-Seminü'l-Halebî, *el-'İkdü'n-Nadîd*, I, 193-213.

¹⁰⁵ eş-Şâtubî, *Hırzû'l-Emânî*, s. 11, 108-111. beyitler.

1. (مَالِكِ) lafzında iki kıraat vardır. Birincisi beyitte yazıldığı gibi elifin isbatıyla, ikincisi ise elifin hazfiyle (مَلِكِ) şeklindedir. Çünkü biliyoruz ki, Şâtibiyye usulünde isbâtın zıttı haziftir.

2. Bu kelimedeki mevcut iki kıraat sadece Fâtiha suresine mahsus bir ihtilâftır. Bu sonucu (مَالِكِ) lafzının (يَوْمَ الدِّينِ) ile beraber zikredilmesinden çıkarıyoruz. Eğer *takyîd* edilmeyip *mutlak* bırakılsaydı, o zaman bütün Kur'an geneline bu hüküm *teşmîl* edilirdi.

3. (مَالِكِ) şeklinde elifin isbatıyla okuyanlar Âsım ve el-Kisâi'dir. Çünkü (رَاوِيهِ) kelimesinin başındaki (ر) el-Kisâi'nin ve (نَاصِرٌ) kelimesinin başındaki (ن) ise Âsım'ın remzidir. Bu okuyuş şekline râvileri de dâhildir. Çünkü imama izafe edilen okuyuşlar râviler için de geçerlidir.

(مَلِكِ) şeklinde elifin hazfiyle yapılan okuyuşun ise, *meskûtun anhüm* esasına göre geriye kalan beş imam ve râvilerinin okuyuşu olduğu anlaşılır.

(وَعِنْدَ سِرَاطٍ وَالسِّرَاطِ لِ قُنْبَلًا) ibâresinden ise şu çıkarımları yapmak mümkündür:

1. (سِرَاطٍ وَالسِّرَاطِ) lâfızlarının nekre ve marife olarak Kur'an'da geçtiği her yerde İbn-i Kesir'in râvisi Kunbul tarafından, beyitte yazıldığı gibi (س) ile okunur. Kunbul dışındaki diğer bütün râvi ve imamlar ise, rasm-i Osmâni'de olduğu gibi (ص) ile okurlar.

2. Beyitin ifadesinde *takyîd*in olmaması, genelleme yapabilmemizi sağlamakta, bir sonraki beyitte gelen (بِحَيْثُ أَتَى) lâfzı da bu durumu teyit etmektedir.

(بِحَيْثُ أَتَى وَالصَّادَ زَايَا أَشْمَهَا لَدَى خَلْفٍ وَاشْمِمَ لِحَلَادِ الْأَوْلَا) ibaresinden şu

çıkarımları yapmak mümkündür:

1. (أَهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ﴿١﴾ صِرَاطَ الَّذِينَ) Fâtiha suresinden alınan kesitte görüldüğü gibi (صِرَاطَ) kelimesi surede, ilki marife ve ikincisi nekre olarak iki yerde geçmektedir. Fakat beyitteki (وَالصَّادَ) ifadesi kayıtsız zikredildiği için verilen hüküm Fâtiha suresi ile birlikte diğerlerini de kapsamaktadır.

2. İmam Hamza'nın râvisi Halef bütün *sırat* kelimelerindeki (ص) harfini, (ج) harfiyle karıştırarak *işmâm* ile okumaktadır. İkinci râvisi Hallâd ise, bu okuyuşa marife olarak geçtiği ilk yerde iştirak etmektedir.

(عَلَيْهِمْ إِلَيْهِمْ حَمَزَةٌ وَلَدَيْهِمْ جَمِيعاً بِضَمِّ الْهَاءِ وَقَفَاً وَمَوْصِلاً) ibaresinden şu çıkarımları

yapmak mümkündür:

1. Beyitte konu edilen (عَلَيْهِمْ إِلَيْهِمْ لَدَيْهِمْ) lâfızları, sonunda cemî müzekker gâib zamiri olarak Kur'an'da geçtiği bütün örnekleri temsil etmektedir. (جَمِيعاً) ibaresi bu manayı teyit için konmuştur. Bu lâfızlardaki (هـ) harfini imam Hamza ve iki râvisi damme ile okumaktadır. (عَلَيْهِمْ إِلَيْهِمْ لَدَيْهِمْ) gibi.

2. Hamza'nın bu okuyuşu hem vasl ve hem de vakf hali için geçerlidir. Beyitteki (وَقَفَاً وَمَوْصِلاً) ibaresi bu çıkarıma delâlet etmektedir.

3. Şâtibiyye usulüne göre *damme*'nin zıttı *fetha*'dır. Fakat kural bu örnekler için uygulanmamaktadır. Çünkü cemî müzekker gâib zamirlerinde (هـ) harfinin fethalı okuyuşu Arapça'ya göre söz konusu olamayacağından, metinde ilk vecihten biri olan kesreli okuyuş gösterilmiştir.

(وَصِلْ صَمِّ مِيمِ الْجَمْعِ قَبْلَ مُحَرِّكِ دِرَاكًا وَقَالُونَ بِتَخْيِيرِهِ جَلًا)

çıkarımları yapmak mümkündür:

1. (مِنْهُمْ، أَنْتُمْ، إِنَّكُمْ) gibi kelimelerde cemî mimlerinden sonra hareke ve

sükûn gelebilir. Sükûndan önce gelen cemî mimi konusu bahsin son beyitlerinde ele alınmakta olup, örneği Fâtiha suresinde bulunmamaktadır.

Suredeki (أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ) kesitindeki iki örnek te

harekeliden öncedir ve müellifin (قَبْلَ مُحَرِّكِ) kaydına ait örneklerdir.

2. Beyitteki (دِرَاكًا) lâfzının başındaki (د) harfi İbn-i Kesîr'in remzidir. İbn-i

Kesîr, bu mimleri (عَلَيْهِمْ) şeklinde dammeli *mim* ile ve *sile* (med) yaparak

okumaktadır. Mim dammeli hale gelince *sile* tabîi olarak *vâv* ile yapılacaktır.

İmam Nâfi'in râvisi Kâlûn ise, bu mimleri İbn-i Kesîr gibi *sile*'li ve diğer kurra gibi *sile*'siz olmak üzere iki şekilde yani *hulf* ile okumaktadır.¹⁰⁶

İlgili beyitlerden yapılan çıkarımlar muvâcehesinde, Fâtiha suresinde yedi imam ve râvilerine ait okunuşları sıralamak artık mümkün olacaktır. Eğer yedi kıraat, infirad tarîkine göre okunacaksa sure, Şâtıbî'nin bilinen tertibiyle Kâlûn'dan başlamak üzere her bir râvi ve imam için tek tek okunur.

Eğer yedi kıraat, indirac tarîkine göre okunacaksa, sure aşağıdaki tertibe göre okunur: (Aşağıdaki vecih sıralamasında ihtisar amacıyla istiaze ve besmele vecihlerine yer verilmemiştir.)

¹⁰⁶ es-Semînü'l-Halebî, *el-'İkdü'n-Nadîd*, I, 354-400.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ①

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ②

جمهور _____

الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ③ مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ ④ (iki ayet vasledilirse)

_____ بحذف الألف _____ ا د ط ك ف

بإثبات الألف _____ ن ر

إدغام _____ بحذف الألف _____ ي

إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ ⑤

جمهور _____

إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ⑥

_____ ا ه ح ك ن ر

بالسين _____ ز

إشمام _____ ف

صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ ⑦

_____ ا ح ك ن ر

صلاة _____ صلة _____ ب ه

بضم الهاء _____ بضم الهاء _____ ق

بالسين _____ صلة _____ صلة _____ ز

إشمام _____ بضم الهاء _____ بضم الهاء _____ ض

Dersin hocaya arzı esnasında hoca gerekli gördüğü yerde, vecih çıkarımlarını nasıl yaptığını öğrenciye sorabilir ve ilgili metinleri ezberinden okumasını yani istişhad'ta bulunmasını ondan isteyebilir. Hazırlığı yeterli bulunmayan öğrenci dersi yeniden hazırlar.

4.2. Aşere Eğitim ve Öğretimi

Seb'a tarikini oluşturan yedi imama üç imamın yani Ebû Ca'fer, Yaküb ve Halef'in ilâve edilmesiyle teşekkül etmiş programdır.

Kısaca "aşere" veya "el-kıraatu'l-aşri's-sugra" da denen bu programın muhtevasını mensur eserlerden Dâni'nin *Teysîr'i* ve İbnü'l-Cezerî'nin *Tahbîru't-Teysîr'i*, manzum olarak ise İmam eş-Şâtîbî'nin *Şâtıbiyyesi* ve yine İbnü'l-Cezerî'nin *Dürresi* oluşturmaktadır. Aşere programında on imam, yirmi ravi alınırken tarîk sayısı 21'dir. Bunun nedeni ise, İbnü'l-Cezerî'nin *Dürre'sinde* Halefu'l-Aşir'in râvisi İdris'i iki tarîkten nakletmesidir.¹⁰⁷

Kıraat eğitim ve öğretiminde *kıraat-i seb'a'dan* sonra *aşere'nin* sistemli bir şekilde devreye girmesi belli bir süreç almıştır. On kıraate dair yazılan eserlerin giderek artması ve daha sonra İbnü'l-Cezerî'nin telifleriyle de kabulün oluşması ve yaygınlaşması neticesinde olmuştur. Hicrî dördüncü asırda İbn Mihrân en-Nisâbüri (381/992) *kıraat-ı aşere* tasnifini ilk yapan kişi olmuştur.¹⁰⁸ On kıraate dair ilk eserlerin Dâni ve Şâtîbî dönemlerinden bile önce yazılmaya başlaması önemlidir.

İbnü'l-Cezerî'ye kadar on kıraatle ilgili başlıca telif eserler şunlardır:

1. İbn Mihrân en-Nisâbüri (381/992), *el-Gâye fi'l-Kirââti'l-'Aşr, eş-Şâmil fi'l-Kirââti'l-'Aşr (şerh) ve el-Mebsût fi'l-Kirââti'l-'Aşr (şerh)*.
2. Ebu'l-Huseyn Nasr b. Abdilazîz el-Fârisî (461/1069), *el-Câmi' fi'l-'Aşr*.
3. Ebû Tâhir Ahmed b. Ali el-Bağdâdî (496/1103), *el-Müstenîr fi'l-Kirââti'l-'Aşri'l-Bevâhir*.
4. Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Bağdâdî (499/1105), *el-Mühezzeb fi'l-'Aşr*.

¹⁰⁷ el-Cârallah, Abdullah b. Muhammed b. Süleyman, *el-Allâme İbrahim b. Ali Şehâse es-Semennûdî Sîratuhü ve Cühûduhü fi İlmî'l-Kirâât*, Küveyt 2009, s. 137.

¹⁰⁸ Birışık, *Kıraat İlmî ve Tarihi*, s. 91-92.

5. Ebu'l-‘Izz Muhammed b. Huseyn el-Kalânîsî (521/1127), *el-Kifâyetü'l-Kubrâ fi'l-Kırââtî'l-‘Aşr*.
6. Mübârek b. Hasan Şehrezûrî (550/1156), *el-Misbâhu'z-Zâhir fi'l-Kırââtî'l-‘Aşri'z-Zevâhir*.
7. Ebu'l-‘Alâ Hasan b. Ahmed el-‘Attâr el-Hemedânî (569/1173), *Gâyetü'l-İhtisâr fi'l-Kırââtî'l-‘Aşri li-Eimmeti'l-Emsâr*.
8. Ebu'l-Fadl İsmail b. Ali el-Vâsîtî (690/1291), *Dürü'l-Efkâr fi'l-Kırââtî'l-‘Aşri li-Eimmeti'l-Emsâr*.
9. İbrahim b. Ömer el-Ca‘berî (732/1331), *Nüzhetü'l-Berara fî Mezâhibi'l-Kurrâi'l-Aşera*.
10. Ebû Muhammed Abdullah b. Abdülmü'min el-Vâsîtî (740/1339), *el-Kenz fi'l-Kırââtî'l-‘Aşr*.¹⁰⁹

Bu eserlerdeki tasniflerin yer yer farklılık arzettiği özellikle de yediye ilâve edilen üç imamda tam bir birlik oluşmaması nedeniyle, yedili tasnife alternatif olmaları İbnü'l-Cezerî'ye kadar gecikmiştir.

Kendi dönemine kadar yapılan hemen hemen bütün eserleri inceleyen ve önemli bir kısmından istifade ederek alıntılar yapan İbnü'l-Cezerî, önce on kıraate dair *en-Neşri* ve hemen ardından aynı yıl içinde manzumesi *et-Tayyibe*'yi yazmıştır. Bu iki eseri de Bursa'da h. 799 senesinde telif etmiştir.¹¹⁰ İbnü'l-Cezerî uzun bir dönemden sonra -ki bu süre 24 yıldır- Dâni'nin *Teysîr*'ini on'a tamamlama amacıyla üç kıraatle ilgili müstakil bir eser kaleme almış ve *Tahbîru't-Teysîr*i yazmıştır. Hemen ardından da yine aynı yıl içinde manzumesi *ed-Düratü'l-Mudîe*'yi kaleme almıştır. Bu iki eserin telif tarihleri aynı olup h. 823 yılıdır.¹¹¹

¹⁰⁹ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 240-247; Tetik, *Kıraat İlminin Talimi*, s. 129; Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, s. 155.

¹¹⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 469; İbnü'l-Cezerî, *Tayyibe*, s. 119.

¹¹¹ İbnü'l-Cezerî, "Dirâsetü'l-Kitab" bl., *Tahbîru't-Teysîr fi'l-Kırââtî'l-‘Aşr* (thk. Ahmed Muhammed Müflih el-Kudâh), Amman 2000; Komisyon: Ahmed Halid Şükrî, Muhammed Halid Mansur, Ahmed Muhammed Müflih el-Kudâh, Halid Seyfullah Seyfi, Muhammed Musa Nasr, İbrahim Muhammed el-Cürmî, Muhammed İsam el-Kudâh, *el-Müzhir Şerhu'ş-Şâtbiyyeti ve'd-Dürra*, Amman 2001, s. 539.

4.2.1. Aşere Programının Uygulanışı

Yaygın uygulamaya göre *Aşere* programına başlayacak adayın *Şâtıbiyye* programını bitirmiş olması şarttır. Çünkü, üç kıraatın getireceği ittifak ve ihtilâf hususlarının öğrenimi *Şâtıbiyye* temelli olarak sürdürülür. Bu yüzden *Şâtıbiyye* ye sürekli ihtiyaç duyulur.

Program gereği olarak 240 beyitten oluşan *ed-Dürratü'l-Mudîe* metni ezberlenir. Ezberden sonra üç kıraat imamı ve râvilerinin usulleri öğrenilir. İbnü'l-Cezerî'nin bu eserde uyguladığı sistem kavranır ve hocanın tayin edeceği ders usulüyle uygulamaya geçilir.

4.2.2. Dürre:

Büyük kıraat âlimi Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. el-Cezerî'nin (833/1429) *ed-Dürratü'l-Mudîe fi'l-Kırâati's-Selâseti'l-Mardıyye* adlı eserinin adıdır.

Ebû Ca'fer, Yakûb ve Halef kıraatlarını anlattığı *Tahbîru't-Teysîr* adlı eseri esas alınarak manzum özeti şeklinde yazılmıştır. Müellif bu durumu, eserin giriş kısmında şöyle ifade etmiştir:

وَبَعْدُ فَخُذْ نَظْمِي حُرُوفَ ثَلَاثَةٍ تَتِمُّ بِهَا الْعَشْرُ الْقِرَاءَاتُ وَأَنْقُلَا
كَمَا هُوَ فِي تَحْيِيرِ تَيْسِيرِ سَبْعِهَا فَأَسْأَلُ رَبِّي أَنْ يَمَنَّ فَتَكْمُلَا

Teysîr'e tekmile olarak yazdığı *Tahbîr* gibi, *Şâtıbiyye*'ye de aynı şekilde manzum bir tekmile düşünmüş ve 240 beyitten oluşan bu eseri yazmıştır. *Kasîde-i Lâmiyye* olarak ta anılan *Şâtıbiyye* hafızlarına belki de kolaylık olsun diye eserin her beyitini *lâ* kafiyesi ile sonlandırmıştır.

Eser kısa zamanda büyük bir kabule ve şöhrete mazhar olmuş hatta İbnü'l-Cezerî'nin bazı hocaları dahi bu manzumeyi ezberlemişlerdir. On kıraatte *Şâtıbiyye* ile birlikte zikredilir olmuştur.

Müellif her üç imamı ve râvilerini *Şâtıbiyye*'den aynı ekolü temsil eden asıllarına bağlamış, ittifak halindeki meselelere değinmeden sadece farklı hususları nakletmiştir. Bu durumu *Dürre*'nin 8. beyitinde şöyle ifade eder:¹¹²

¹¹² Shukri (Komisyon), *el-Müzahir*, s. 454.

وَرَمَزُهُمْ ثُمَّ الرَّوَاةَ كَأَصْلِهِمْ فَإِنْ خَالَفُوا أَذْكَرَ وَإِلَّا فَأَهْمِلَا

Böylece Ebû Ca'fer'in aslı Nâfi', Yâkub'un aslı Ebû Amr, Halef'in aslı Hamza'dır.¹¹³

Eser *Şâtibiyye*'de olduğu gibi *usul* ve *ferş* olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır ve bahis başlıkları hemen hemen *Şâtibiyye* ile aynıdır.

4.2.3. *Dürre* Şerhlerinden Bazıları:

Dürre ile ilgili günümüze kadar birçok şerh ve müstakil çalışma yapılmıştır. Öne çıkan şerhler arasında:

1. Osman b. Ömer en-Nâşirî'z-Zebîdî (848/1444), *el-Îdâh li Metni'd-Dürrati*.
2. Ali b. Muhsin es-Sa'îdî er-Rumeylî (1130/1717), *el-Minehu'l-Îlâhiyye bi Şerhi'd-Dürrati'l-Mudîe fi'l-Kirâati's-Selâseti'l-Mardıyye*.
3. Muhammed b. Hasen es-Semennûdî (1199/1785), *Şerhu's-Semennûdî alâ Metni'd-Dürrati'l-Mütemmimeti li'l-Kirâati'l-Aşri*.
4. Muhammed Hilâl el-Ebyârî (telif tarihi:1334/1915), *el-Behcetü's-Seniyye bi Şerhi'd-Dürrati'l-Behiyye*.
5. Ali b. Muhammed ed-Dabbâ', (1381/1959), *el-Behcetü'l-Mardıyye Şerhu'd-Dürrati'l-Mudîe*.
6. Abdülfettâh b. Abdilganiyy el-Kâdî, (1403/1981), *el-Îdâh li Metni'd-Dürre*.¹¹⁴

4.2.4. Aşere Programında Ders Örneği

Dürre metnini ezberleyen öğrenci, bir sonraki aşamada üç kıraat imamı ve ikişer râvisini tanıyarak, beyitlerde onların isimlerine işaret eden remizleri ve usule ait konuları öğrenir.

İbnü'l-Cezerî'nin üç kıraat imamı ve ikişer râvisi için tayin ettiği remizleri şu şekilde göstermek mümkündür:

¹¹³ Shukri (Komisyon), *el-Müzhir*, s. 450-451.

¹¹⁴ Shukri (Komisyon), *el-Müzhir*, s. 451; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, s. 208-209.

İmam ve Râviler**Remizler**

1. Ebû Ca'fer	ا
a. İbn-ü Verdân	ب
b. İbn-ü Cemmâz	ج
2. Yakûb	ح
a. Ruveys	ط
b. Ravh	ى
3. Halef	ف
a. İshâk	ض
b. İdris	ق

Ders hazırlığı ve sunumuna örnek olarak ta, yine *Sûrat-ü Ümmi'l-Kur'an* bahsine ait bir lâfız üzerinden ilgili vecihlerin nasıl tertip edildiğini görelim:

(وَمَالِكٍ حُرْفُ) ¹¹⁵ ibaresinden şu çıkarımı yapmak mümkündür:

1. (مَالِكٍ) lâfzında iki kıraat olduğu *Şâtibiyye* programından bilinmektedir. Yukarıdaki ibarede (ح) remzi ile gösterilen Yakûb ve (ف) remzi ile gösterilen Halef, *Şâtibiyye*'deki asılları olan Ebû Amr ve Hamza'dan farklı olarak elifin isbatıyla okumaktadırlar. Ebû Ca'fer ise beyitte zikredilmediğinden, aslı Nâfi' gibi (مَلِكٍ) şeklinde elifin hazfiyle okuduğu hükmü çıkarılır. Bu usulle, on kıraat imamının (مَالِكٍ) lâfzındaki okuyuş pozisyonları netleşmiş olur. İşte, eserde ele alınan konuların çözümlenmesi bu çıkarım mantığı ile mümkün olmaktadır.

¹¹⁵ Shukri (Komisyon), *el-Mûzahir*, 10. beyit, s. 45.

4.3. *Takrîb* Eğitim ve Öğretimi

Kısaca "takrîb" veya "el-kıraatu'l-aşri'l-kubra" da denen bu programın muhtevasını mensur eserlerden İbnü'l-Cezerî'nin *Takrîbu'n-Neşr*'i oluşturur. Manzum olarak da *Tayyibe*'den istifade edilir. Takrîb programında on imam, yirmi ravi aynen alınırken, her raviden iki tarîk her tarikten de yine iki tarîk alınarak böylece tarîk sayısı seksene kadar çıkar.

Bu programın *aşru's-suğrâ* programından farkı, tarîk sayısının önemli miktarda artmasındandır. Râvilerden sonra gelen ve teferrû eden bütün nakiller tarîk olarak nitelendirilmiştir. İbnü'l-Cezerî *Tayyibe*'de ifade ettiği bin'e yakın tarîki ve *Neşr*'deki detayları özetleyerek *Takrîbü'n-Neşr fi'l-Kirââti'l-'Aşr* adlı eserini meydana getirmiştir.

İbnü'l-Cezerî tedris programında yedi kıraat yerine on kıraatın tercih edilmesi için çaba sarf etmiştir. Bu maksatla önce *en-Neşr*'i yazmış ardından onu *Tayyibetü'n-Neşr* adıyla manzum hale getirerek sonra da talebelere kolaylık olsun diye *Takrîbü'n-Neşr fi'l-Kirââti'l-'Aşr* adıyla onu ihtisar etmiştir.

Kendisi eserin mukaddimesinde talebenin çoğunun *Neşrin* ifadelerini uzun bulduklarını ve konuyu geniş bir şekilde ele almasından dolayı kavramakta zorlandıklarını ifade ederek bu gibi nedenlerle *Neşre* müracaatın az olduğunu ifade ediyor. Benden bu kitabımı özetlememi, konunun özüne daha kolay ulaşabilecek şekilde kolaylaştırmamı ve kısaltmamı istediler diyerek *Takrîbi* yazma nedenini izah ediyor.¹¹⁶

4.3.1. *Takrîb* Programının Uygulanışı

Takrîb programına başlayacak adayın *aşrere* programını bitirmiş olması öngörülür. Çünkü daha kapsamlı bu yeni programın meselelerini halledebilmek için önceki programda tecrübe kazanmış olmak gerekir. Bu programın bir öncekinden farkı, on imam ve ikişer râviye ilâve olarak tariklerin de devreye girmesidir. *Tayyibe* metnini ezberleyen öğrenci, *aşere* programında öğrendiği imam ve ravilerin usullerine ilâve olarak, çoğalan

¹¹⁶ İbnü'l-Cezerî, *Takrîbü'n-Neşr fi'l-Kirââti'l-'Aşr*, Thk. Adil İbrahim Muhammed Rifâi, S.Arabistan 2012, c.1, s. 136.

tarikleri tanımak, usulleri ile birlikte öğrenmek durumundadır. Bu hazırlıklar tamamlandıktan sonra hocanın tayin edeceği ders usulüyle uygulamaya geçilir. *Takrib* programında *tahrîrât* veya kavaid denilen çalışmaların da incelenerek, uygulamaların sıhhati ve tevsîkinin temin edilmesi bakımından önem arz etmektedir.

Şâtıbiyye ve *aşere* programlarında ilgili beyitlerden nasıl çıkarımlar yapıldığına ve dersin ne şekilde hazırlanıp sunulduğuna örnekler daha önce zikredilmişti. *Takrib* veya *Aşru'l-kubrâ* programındaki uygulamalar da benzer şekilde icra edilmektedir. Zaten İbnü'l-Cezerî'nin *Tayyibe*'yi *Şâtıbiyye*'ye benzer bir usulle ele almasındaki hedef de talebenin alıştığı metotla devam edebilmesini sağlamaktı. Bu durumu kendisi eserinde şöyle ifade etmektedir:¹¹⁷

وَكُلُّ ذَا اتَّبَعْتُ فِيهِ الشَّاطِئِي لَيْسَهُلَّ اسْتِحْضَارُ كُلِّ طَالِبٍ

4.3.2. *Tayyibe*:

İbnü'l-Cezerî'nin *Tayyibetü'n-Neşr fi'l-Kırââtî'l-'Aşr* adlı eserinin kısa adı olup, *en-Neşr fi'l-Kırââtî'l-'Aşr* adlı eserinin 1015 beyit halinde manzum özetidir. Bu özelliği, eserin giriş kısmında müellif şöyle ifade etmiştir:¹¹⁸

صَمَّنْتُهَا كِتَابَ نَشْرِ الْعَشْرِ فَهِيَ بِهِ طَيِّبَةٌ فِي النَّشْرِ

İbnü'l-Cezerî *Tayyibe*'sindeki bir beyitinde *فَهِيَ زُهَا أَلْفِ طَرِيقٍ تَجْمَعُ* ifadesiyle naklettiği tarîk sayısının toplamda bine yakın olduğunu söyler.¹¹⁹

Yuvarlak olarak ifade edilen bu sayının detayı şöyledir:¹²⁰

¹¹⁷ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibe*, 54. beyit, s. 5.

¹¹⁸ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibe*, 58. beyit, s. 6.

¹¹⁹ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibe*, s. 4; el-Cârallah, *es-Semennûdî*, s. 137.

¹²⁰ el-İslâmbülî, Mustafa b. Hasan b. Yakub, *Mürşidü't-Talebeti li Fehmi Turukî't-Tayyibe*, Slm. Ktp., İbrahim Ef. 11, v. 242b-314b.

İmam	Tarik Sayısı
1. Nâfî'	144
2. İbn Kesîr	73
3. Ebû 'Amr	154
4. İbn Âmir	130
5. Âsım	128
6. Hamza	121
7. el-Kisâî	64
8. Ebû Ca'fer	52
9. Yâkûb	85
10. Halefû'l-'Aşir	31
Toplam	982

İbnü'l-Cezerî, *Şâtıbiyye*'deki yedi imam ve râvilerine ait remizleri aynen kullanmış, diğer üç imam, râvileri ve gurup remizlerinde ayrı bir sistem kullanmıştır.

***Tayyibe*'deki İmam ve Râvi Remizleri:**

İmam ve Râviler	Remizler
1. Nâfî'	ا
a. Kâlûn	ب
b. Varş	ج
2. İbn Kesîr	د
a. el-Bezzî	هـ
b. Kunbül	ز

3. Ebû ‘Amr	ح
a. ed-Dûrî	ط
b. es-Sûsî	ى
4. İbn Âmir	ك
a. Hişam	ل
b. İbn Zekvân	م
5. Âsım	ن
a. Ebû Bekr eş-Şu‘be	ص
b. Hafs	ع
6. Hamza	ف
a. Halef	ض
b. Hallâd	ق
7. el-Kisâi	ر
a. Ebu'l-Hâris	س
b. ed-Dûrî	ت
8. Ebû Ca‘fer	ث
a. İbn Verdân	خ
b. İbn Cemmâz	ذ
9. Yâkûb	ظ
a. Ruveys	غ
b. Ravh	ش
10. Halefû'l-‘Aşir	—
a. İshâk	—
b. İdrîs	—

İbnü'l-Cezerî onuncu imam Halef ve râvileri için remiz kullanmamıştır. Bunun nedeni ise, kıraatlarında genellikle *Kûfiyyûn* imamlarından veya râvilerinden birine muvâfakat halinde olup infirad etmediği içindir.¹²¹

Gurup Oluşturan İmam ve Râviler

Remizler

Kûfiyyûn (Âsım, Hamza, el-Kisâî, Halef)	كَفَى
Hamza, el-Kisâî, Halef	شَفَا
Hafs, Hamza, el-Kisâî, Halef	صَحْبُ
eş-Şu'be, Hamza, el-Kisâî, Halef	صُحْبَةٌ
eş-Şu'be, Halef	صَفَا
Hamza, Halef	فَتَى
Hamza, el-Kisâî,	رَضَى
el-Kisâî, Halef	رَوَى
Ebû Ca'fer, Ya'kûb	ثَوَى
Nâfi', Ebû Ca'fer	مَدَا
Ebû 'Amr, Ya'kûb	جَمَّا
Nâfi', İbn Kesîr, Ebû 'Amr, Ebû Ca'fer, Ya'kûb	سَمَّا
İbn Kesîr, Ebû 'Amr, Ya'kûb	حَقَّى
Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Ca'fer	جِرْمٌ
Nâfi', İbn 'Âmir, Ebû Ca'fer	عَمَّ
İbn Kesîr, Ebû 'Amr	خَبَّرَ
İbn 'Âmir, Âsım, Hamza, el-Kisâî, Halef	كَزَّرَ

¹²¹ Ahmed b. Muhammed el-Cezerî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, Kahire 1977, s. 14.

Eser *Şâtıbiyye*'de olduğu gibi *usul* ve *ferş* olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır ve bahis başlıkları hemen hemen *Şâtıbiyye* ile aynıdır.

4.3.3. *Tayyibe* Şerhlerinden Bazıları:

1. Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. el-Cezerî (859/1454), *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Kırââtî'l-'Aşr*.
2. Ebu'l-Kasım Muhammed b. Muhammed en-Nüveyrî (857/1453), *Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Kırââtî'l-'Aşr*.
6. Muhammed b. Hasen el-Münîr es-Semennûdî (1199/1784), *Seta'âtü Leme'ât Dıyâi Envârî'l-Fecri fî Şerhi Kitâbi Tayyibeti'n-Neşr*.
5. Muhammed Mahfûz b. Abdillâh b. Abdilmennân et-Termesî (1329/1911), *Gunyetü't-Talebe bi Şerhi't-Tayyibe*.
4. Ali Muhammed ed-Dabbâ', (1381/1959), *el-Akvâlü'l-Mu'ribe an Mekâsidi't-Tayyibe*.
8. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî (1401/1981), *el-Kevkebü'd-Dürrî fî Şerhi Tayyibeti'bni'l-Cezerî (Muhtasarı Şerhi't-Tayyibeti li'n-Nüveyrî)*.
3. Muhammed Sâlim Muhaysin (2001), *el-Hâdî Şerh-u Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Kırââtî'l-'Aşr; el-Mühezzeb fi'l-Kırââtî'l-'Aşr ve Tevcihîhâ min Tarîki Tayyibeti'n-Neşr*.
7. İhâb Ahmed Fikrî, *Takrîbü't-Tayyibe*.
8. Mehmed Rüştü Aşikkutlu Efendi (1980), *Tayyibe Şerhi*.¹²²

4.3.4. Tahrîrât Çalışmaları

Tahrîr terim olarak araştırma, ayıklama, eksik ve fazlalardan arındırma manalarına gelir.

Kıraat ıstılahında ise özet olarak; vecihleri terkip ve telifik gibi hatalardan arındırmak, korumak için yapılan çalışmaya denir.¹²³ Bir başka

¹²² Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, s. 250-252; Mültekâ Ehli't-Tefsir, <http://vb.tafsir.net/>.

¹²³ Muhtâr, Muksim, *İlmü't-Tahrîrat beyne't-Tarîkati'l-Magribiyye ve't-Tarîkati'l-Meşrikiyye*, "*Uluslararası el-Kıraatü'l-Kur'âniyye fi'l-Alemî'l-İslâmî Evda' ve Mekasid konulu Sempozyum Kitabı*", Merrakeş 2013, c. 2, s. 577-578.

tarife göre de; Kaynaktaki nassın zahirinden cevazı anlaşılabilir vechin veya vecihlerin engellenmesidir.¹²⁴

Tahrîrât çalışmalarına Hadis ilminde olduğu gibi "Müstedrek" denilmesini tercih edenlerde olduğu gibi bizde de özellikle son dönemlerde "Kavâid" çalışmaları olarak bilinir.

Tahrîrât çalışmaları tarik sayısının çokluğu nedeni ile daha çok *Tayyibe* ve *Neşr* üzerine yoğunlaşmıştır. Bununla birlikte *Şâtbiyye* ve *Dürre* üzerine de *tahrîrât* çalışmaları yapıldığını görüyoruz.

Tahrîrât çalışmalarının daha net tanınması ve önemine dair örnek verecek olursak;

Seb'a veya *aşere* okuyanlar bilirler ki; Verş medd-i bedelde kasr, tevassut ve tûl olmak üzere üç vecih yapmaktadır. Zevâti Yâ dediğimiz kelimelerde ise fetih ve beyne beyne yapar. İki lâfız birlikte okunacağı zaman yukarıdaki bilgiye göre amel edersek medd-i bedeldeki üç vechin her biriyle fetih ve beyne beyneyi alabilmemiz lâzım. Hâlbuki uygulamada sadece kasır ile fethi, tevassut ile beyne beyneyi, tûl ile hem fethi hem de beyne beyneyi alabiliyoruz. Zâhiren altı veche cevaz veren nakil *tahrîrât* neticesinde belirttiğimiz dört vecih ile sınırlanıyor.

Tahrîrât, kıraat kaynaklarında mutlak olarak ifade edilen bazı vecihlerin geldiği tarik veya tariklerin araştırılarak onlara izâfe edilmesi, böylece *tahsis* ve *takyîde* tabi tutulması veya başka bir kaynağın naklettiği vechin tercih edilmesi şeklinde tezahür eder. Bu nedenle herhangi bir *tahrîrât* çalışmasında cevaz verilen vecih veya vecihlere başka bir *tahrîrât* çalışmasında cevaz verilmediği de olur. Mustafa el-İzmirî'nin (1155/1742) *Neşir*'deki birçok veche onay vermemesini bu realiteyle izah etmek mümkündür.

Tayyibe ile ilgili *tahrîrât* çalışmalarında iki yöneliş, iki ekol dikkat çekmektedir. Bazıları bu çalışmalarda sadece *Tayyibe* ve *Neşir*'deki bilgilerle iktifâ etmiş, bir kısmı da İbnü'l-Cezerî'nin eserlerine ve onun istifade ettiği

¹²⁴ Fikrî, İhâb Ahmed, Müşkiletül'l-Hilâf fi Tahrîrati'l-Kıraat ve'l-Hulûlül'l-Mukteraha, "Uluslararası el-Kıraatü'l-Kur'âniyye fi'l-Alemi'l-İslâmî Evda' ve Mekasid konulu Sempozyum Kitabı", Merrakeş 2013, c. 2, s. 611.

kaynaklara da giderek bu incelemeleri yapmışlardır. Bu tavır azîmet ekolünün bir özelliğidir.¹²⁵ İşte bizim meşhur Osmanlı kıraat âlimimiz Mustafa el-İzmîrî bu ikinci ekoldendir.

Tayyibe ile ilgili *Tahrîrâtın* da önemini göstermesi bakımından bir örnek vermek gerekirse;

İbnü'l-Cezerî, Hafs'tan Hemze'den önce hulf ile sekteyi yani hem sekteli hem sektesiz okuduğunu naklediyor. Yine Hafs'tan medd-i munfasıl'da hulf ile kasr'ı yani hem kasr hem tevassut yaptığını belirtiyor. Bu bilgiye göre, medd-i munfasılın kasrıyla da sekte yapılabilir gibi bir hüküm çıkarmak mümkün görünüyor. İşte burada *tahrîrât* müellifleri sekte'nin sadece medd-i munfasılın tevassutuyla alınabileceğini ifade ederek hükmü takyîd etmiş oluyorlar. Çünkü hemze öncesi sekteyi Hafs'tan nakleden Ubeyd b. es-Sabbâh tarîkidir¹²⁶ ve o aynı zamanda medd-i munfasılda sadece tevassutu nakletmektedir. Kasrı nakleden Amr b. es-Sabbâh tarîki¹²⁷ ise sekteyi nakletmemektedir. Netice olarak, hemzeden önce sektenin Ubeyd b. es-Sabbâh tarîkine tahsis edilip, sadece tevassutla yapılabileceği hükmünü *tahrîrât* çalışmalarından öğrenmiş oluyoruz.¹²⁸

Aslında bu anlamda *tahrîrât* çalışmalarını ilk başlatan da İbnü'l-Cezerî'nin kendisi olmuştur. *Neşr* ve *Tayyibe*'sinde birçok yerde ifadelerini takyîd ederek *tahrîrât* örnekleri sergilemiştir.

Günümüzde, kıraat öğretiminde *tahrîrât*ı öğretim programına dâhil eden ve etmeyen şekilde iki yaklaşım mevcuttur.

4.3.5. Tahrîrât Çalışmalarından Bazıları:

1. Mustafa b. Abdurrahman el-İzmîrî (1155/1742), *Umdetü'l-'Irfân fî Vucûhi'l-Kur'ân; Bedâyi'ul-Burhân 'alâ 'Umdeti'l-'Irfân; İthâfu'l-Berara bimâ Sekete anhu'l-'Aşera.*

¹²⁵ Muhtâr, İlmü't-Tahrîrat, "*Sempozyum Kitabı*", c. 2, s. 586.

¹²⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 423.

¹²⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 334.

¹²⁸ el-Halîcî, Muhammed b. Abdurrahman, *Şerh-u Mukarribi't-Tahrîr li'n-Neşri ve't-Tahbîr* (thk. İhâb Fikrî, Hâlid Ebu'l-Cüd), Kahire 2009, s. 49-51; Fikrî, Müşkiletül'l-Hilâf fî Tahrîrati'l-Kıraat, "*Sempozyum Kitabı*", c. 2, s. 611.

2. Muhammed b. Ahmed el-'Avfî (1050/1640), *el-Cevâhiru'l-Mükellele limen Râme't-Turukî'l-Mükemmele*.
3. Ali b. Süleyman b. Abdullah el-Mansûrî (1134/1721), *Tahrîru't-Turuk ve'r-Rivâyât min Tarîki Tayyibeti'n-Neşr*.
4. Yûsuf Efendizâde (1167/1754), Abdullah b. Muhammed b. Yûsuf el-Amâsî, *Hallü İşkâlâti't-Tayyibe*.
5. Muhammed el-Mütevellî (1313/1895), *er-Ravdu'n-Nadîr fî Tahrîri Evcühi'l-Kitâbi'l-Münîr; Fethu'l-Kerîm fî Tahrîri Evcühi'l-Kur'âni'l-Kerîm*.
6. Muhammed b. Abdirrahman el-Halicî (1391/1970), *Şerhu Mukarribu't-Tahrîr li'n-Neşri ve't-Tahbîr*.
7. İbrahim es-Semennûdî (1429/2008), *Tenkîhu Fethu'l-Kerîm fî Tahrîri Evcühi'l-Kur'âni'l-Azîm; ed-Dürri'n-Nazîm fî Tahrîri Evcühi'l-Kur'âni'l-Azîm*.
8. Ahmed b. Abdilazîz ez-Zeyyât (1424/2003), *Şerhu Tenkîhi Fethu'l-Kerîm fî Tahrîri Evcühi'l-Kur'âni'l-Azîm*.
9. Amir es-Seyyid Osman (1409/1988), *Fethu'l-Kadîr Şerhu Tenkîhu't-Tahrîr*.

Ülkemizde son dönemlerde Aşıkkutlu Hocaefendi'nin hem *aşere* hem de *Takrîb* üzerine yaptığı *Kavaid* çalışmalarını *Tahrîrât* çalışmaları cümlesinden değerlendirmek mümkündür.

Aşağıda *takrîb* programında İstanbul ve Mısır tariki uygulamalarına bir örnek olarak, Bakara suresi 7. ayetin vücuh tertibi yer alacaktır.

4.3.6. Takrîb Programında İstanbul Tarîki Meratibi Erbaa'ya Göre Ders Örneği

حَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ

_____ صلة _____ ب د جع

_____ غير د جع

وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشْوَةٌ

_____ ١ _____ صلة _____ ب د جع

_____ ١ _____ ب أصبهانى حلوانى ع يع

_____ ١ _____ إمالة _____ ح

_____ ٢ _____ صلة _____ ب

_____ ٢ _____ ب أصبهانى يع

_____ ٢ _____ إمالة _____ ح

_____ ٣ _____ صلة _____ ب

_____ ٣ _____ ب أصبهانى ك (غير سورى) ن يع خل

_____ ٣ _____ إمالة _____ س

_____ ٢ _____ إمالة _____ ح سورى

_____ ٣ _____ إمالة _____ إمالة _____ س

_____ ٥ _____ تقليل _____ أزرق

_____ ٥ _____ أخفش ف

_____ ٥ إِمالة - ف

_____ ٤ ن

_____ ٥ سَكْتة - ف

_____ ٥ سَكْتة - إِمالة - ف

وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٧﴾

_____ صلة - ب د جع

_____ غير د جع

4.3.7. Takrîb Programında Mısır Tarîki Meratibi Erbaa'ya Göre Ders Örneği

خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ

_____ غير د جع

_____ صلة - ب د جع

وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاةٌ

_____ ١ ب أصبهانی حلوانی ع یع

_____ ١ صلة - ب د جع

_____ ١ إِمالة - ح

_____ ٢ ب أصبهانی حلوانی ع یع

_____ ٢ صلة - ب

٢ - إمالة _____ ح

٥ - تقليل _____ أزرق

٥ - أخفش ف _____

٥ - إمالة - ف _____

٣ - ك (غير صوري) ع خل _____

٣ - إمالة - س _____

٣ - إمالة _____ صوري

٣ - إمالة - إمالة - ت _____

٤ - ن _____

٥ - سكتة _____ ف

٥ - سكتة _____ إمالة - ف

وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٧﴾

غير د جمع _____

صلة _____ ب د جمع

5. ÜLKEMİZDE DÜNDEN BUGÜNE KIRAAT EĞİTİMİ, KURUMLARI VE ÖĞRETİM METOTLARI

5.1. Osmanlı Dönemi Kurumları (Dâru'l-Kurrâ'lar)

Ülkemizde kıraat ilmi medreselerin ilgasına kadar dâru'l-kurrâ adı verilen ihtisas medreselerinde tahsil ediliyordu. Öğrenci, burada önce hıfzını tamamlar, sonra tecvîd ve kıraat öğrenimine başlardı.¹²⁹

Kıraat öğrenimine başlamadan önce ise, başta hafızlık olmak üzere, iyi bir seviyede Arapça bilgisi ve temel ön bilgiler müfredatta yer almaktaydı.¹³⁰ Dâru'l-kurrâ'ların ilk kademeleri, işte bu misyonu yürütüyordu.

Osmanlılardan önce Selçuklular'da ve Karamanoğulları'nda *dâru'l-huffâz* olarak bilinen ve Kur'an ve hafızlık eğitiminin verildiği yerler,¹³¹ Osmanlı'da dâru'l-kurrâ olarak tesis edilmiş ve adlandırılmıştır. Dâru'l-kurrâ'lar birer ihtisas medresesi olup, ilk kademelerde Kur'an-ı Kerim'in düzgün okunabilmesi için gerekli *mehâricü'l-hurûf* ve *ilm-i kıraat* öğretilirdi. Osmanlı dönemi öncesinde olduğu gibi, Osmanlı devletinde de din görevlileri bu kurumlardan yetişirlerdi.¹³²

Osmanlı dâru'l-kurrâ'larının ilki Yıldırım Bayezid tarafından Bursa Ulu Cami'nin bitişiğinde açılmıştı.¹³³ 16. yüzyıl sonuna kadar Bursa'da üç dâru'l-kurrâ'nın mevcut olduğu bilinmektedir.¹³⁴

Osmanlı eğitim sisteminin bir parçası olan temel eğitimin verildiği okullara "sıbyan mektebi" adı verilirdi. Çocuk 4-5 yaşlarında, bir cami veya medrese bitişiğinde bulunan, *mektep* veya *muallimhâne* denilen bu okullara başlardı. Temel bilgilerin öğretildiği sıbyan mekteplerinde Kur'an-ı Kerim başta olmak üzere, yazı, ilmihâl, Arapça Dilbilgisi (sarf-nahiv), Dinler Tarihi, Ahlâk (Edeb) ve Aritmetik dersleri verilirdi.¹³⁵ Sıbyan mektebini bitiren yani temel eğitimini tamamlayan bir öğrenci, önce alt seviyedeki bir dâru'l-kurrâ'ya gider, orada hıfzını tamamlar, sonra daha yüksek bir seviyedeki dâru'l-kurrâ'ya devam ederdi. Bu medresede ise ilm-i kıraat öğrenirdi. Bu

¹²⁹ Çetin, Abdurrahman, *Kur'an Okuma Esasları*, Bursa 1997, s. 22-23.

¹³⁰ es-Safâkusi, *Gaysü'n-Nef*, s. 19-23; Muhammed Emin Efendi, *Zuhru'l-Erib*, vr. 41b-45a.

¹³¹ Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, s. 22-23; Tetik, *Kıraat İliminin Talimi*, s. 161.

¹³² Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kıraatı*, s. 244; Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, s. 22-23.

¹³³ Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, s. 22-23.

¹³⁴ Evliyâ Çelebi, *Seyâhatnâme*, İstanbul 1314, I, 371.

¹³⁵ Akın, Ahmet, "Osmanlı'da Din Görevlisinin Konumu Üzerine Değerlendirmeler (Bursa Örneği)", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 8 (2006), s. 75.

medreselerde kârîler ve cami hizmetlerinde görev alan imam, müezzin, vaiz gibi görevliler yetiştirirdi.¹³⁶ Bu tür eğitimin yatılı olarak ta yürütüldüğü bilinmektedir.¹³⁷

Bursa'daki dâru'l-kurrâ'dan sonra, fethin akabinde kısa sürede ilim merkezi konumuna gelen İstanbul'da, Sultan Fatih'inde hocası olan Molla Gürânî (893/1487), bu şehirdeki ilk dâru'l-kurrâ'yı oluşturmuş ve bunu diğerleri takip etmiştir. Öyle ki, değişik yörelerde dâru'l-kurrâ'lar açmak, görevlilerini tayin etmek, kıraat âlimlerinin kıdemlilerine *şeyhu'l-kurrâ*lık unvanı vererek bu iş için vakfiyeler ve tahsisatlar oluşturmak Osmanlı sultanlarında adet haline gelmişti. Böylece değişik yerlerde açılmış bulunan dâru'l-kurrâ'lar, Anadolu'da bu öğretimin seviyeli bir düzeyde yürütüldüğünü bize gösteriyor.

Netekim, zamanla İstanbul'da 55, Bursa'da 7, Trabzon'da 3, Amasya'da 8, Diyarbakır'da 16 ve farklı yörelerde daha başka dâru'l-kurrâ'ların hizmete girdiğini görüyoruz.¹³⁸

Özellikle İstanbul'da sultan, vezir ve devlet büyüklerine ait ne kadar camii varsa her birisinin yanında mutlaka bir de dâru'l-kurrâ bulunmaktaydı. Bunların yanında husûsî dâru'l-kurrâ'lar da mevcuttu. Evliyâ Çelebi'nin bildirdiğine göre en meşhurları Sultan Süleyman, Hüsrev Kethüda, Mahmut Paşa Medresesi, Sadi Çelebi, İmamzâde, Bosnalı Mehmet Paşa ve Müftüzade dâru'l-kurrâ'larıdır.¹³⁹ Ayrıca yine İstanbul'da Atik Valide, Molla Gürânî, Mustafa Ağa, Çırçır, Hoca Sadeddin Efendi dâru'l-kurrâ'ları da diğer önemlileri arasında sayılabilir.

İstanbul dışında önemli dâru'l-kurrâ'lar ise, Amasya'da II. Bayezid, Abdullah Paşa, Ali Çelebi, Nuh Bey ve Sultan Hatun; Edirne'de Selimiye; Tire'de Şehzâde dâru'l-kurrâ'larıdır.¹⁴⁰

¹³⁶ Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, s. 131.

¹³⁷ Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, s. 163; Tetik, *Kıraat İlminin Talimi*, s. 162; Kazıcı, Ziya, *Anahatlarıyla İslâm Eğitim Tarihi*, İstanbul 1995, s. 91.

¹³⁸ Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, s. 164; Akakuş, Recep, *İslâm'da Kur'ân Öğretimi ve Reîsü'l-Kurrâ' Gönenli Mehmed Efendi*, İstanbul 1991, s. 76-77.

¹³⁹ Evliyâ Çelebi, *Seyâhatnâme*, I, 241-242.

¹⁴⁰ Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, s. 605-611.

5.2. Dâru'l-Kurrâ'larda Kıraat Eğitimi Müfredatı

Dâru'l-kurrâ'larda ağırlıklı olarak tecvîd ve kıraat dersleri okutulurdu. Tecvîd dersinde İbnü'l-Cezerî'nin *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye* adlı eseri, kıraatta ise, eş-Şatibî'nin *Kasîde-i Lâmiyye*'si takip ediliyordu.¹⁴¹ Kânûnî Sultan Süleyman (1520-1566) tarafından oğlu Şehzâde Selim adına Tire'de yaptırılan dâru'l-kurrâ'nın vakfiyesinde, kıraat-ı seb'a, tefsir, ve hadis ilimleri okutulması, İmam Şâtibî ve İbnü'l-Cezerî'nin eserlerinin de ders kitabı olarak takip edilmesi istenmektedir. Ayrıca haftada dört gün eğitim yapılması öngörülmektedir. Buradan hareketle, cami hizmetlerinde görev almaları hedeflenen din görevlilerine diğer ilimlerin yanında itikat ve amele dair pratik ilmihâl bilgilerinin de verildiği anlaşılmaktadır.¹⁴²

1066/1655'te Tokat vilâyeti Ulu Cami dâru'l-kurrâ'sında, hafızlık yapıldığını ve tefsirde İbn-i Kesir'in okutulduğunu ve Kur'an'ın yedi kıraat göre talim edildiğini Evliyâ Çelebî nakleder. Ayrıca Antakya'da üç yerde *kıraat-ı seb'a*, *aşere* ve *takrîb* üzere Kur'an eğitimi yapılan dâru'l-kurrâ'ların mevcut olduğunu da ilâve eder.¹⁴³

Din görevlisi yetiştiren dâru'l-kurrâların başında *şeyhu'l-kurrâ* bulunurdu. Dersler yoğun tekrar ve tatbikata dayanan bir metotla yürütülürdü.¹⁴⁴

Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın 1134/1720 tarihli vakfiyesinde şeyhu'l-kurrâ'nın özellikleri sayılırken; "... kâvâid-i ilm-i tecvîd-i Kur'an-ı Kerim ve kâvânin-i fenn-i tertîl-i Furkân-ı Azîmi ve turuk-ı rivâyât-ı meşâyihî itkân üzere saî bir mukri-î kâmilü'l-edâ şeyhu'l-kurrâ nasb ve ta'yin olunup, eyyâm-ı mu'tâdede muvazzaf hizmeti ifâ ve talimde buluna..." şeklinde sıralanmaktadır.¹⁴⁵

Görüldüğü gibi dâru'l-kurrâ'ların, din görevlilerini tecvîd ve kıraat ilminin yanında farklı ilimlerde de eğiterek, hizmet alanı için gerekli donanımı kazandırmayı amaçlayan müesseseler olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁴¹ Kazıcı, *İslam Eğitim Tarihi*, s. 92; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, s. 164.

¹⁴² Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, s. 611; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, s. 164.

¹⁴³ Akin, "Osmanlı'da Din Görevlisi", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 8 s. 76.

¹⁴⁴ Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, s. 24.

¹⁴⁵ Akin, "Osmanlı'da Din Görevlisi", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 8 s. 76.

Yukarıdaki bilgilere bakarak Osmanlıda ilk kıraat faaliyetlerinin başladığı dönemden yakın döneme kadar, metin ezberi temeline dayanan bir öğretim metodunun takip edildiğini söylemek mümkündür.

5.3. Osmanlı Dönemi Kıraat Çalışmaları

Ülkemizde, kıraat ilminin en verimli dönemlerini yaşadığı hicrî XI. ve XIII. asırlar arasında, yukarıda aşere-takrib-tayyibe programlarında adı geçen temel kaynaklar esas alınarak kıymetli eserler ortaya konmuştur. Bu dönemlerde önemli bir gelişme de, özellikle XI. asır sonlarından itibaren İstanbul'da tarîk ve mesleklerin şekillenmesi ve bu dönemden sonraki eserlere muhteva itibâriyle yansımalarıdır. Bu eserlerin önemli bir kısmında, kıraat eğitim ve öğretimini daha pratik hale getirici birtakım usuller geliştirildiği görülmektedir. Bu hususta öne çıkan müellifler ve eserlerinden bazıları şunlardır:

1. Hamdullah b. Hayriddîn Efendi (h. X. asır), *Füyûdu'l-İtkân fi Vucûhi'l-Kur'ân*.
2. Muhammed b. Ahmed el-'Avfi (1050/1640), *el-Cevâhiru'l-Mükellele limen Râme't-Turuki'l-Mükemmele*.
3. Ebu'l-Hasen Mustafa b. el-Hasen b. Ya'kûb el-İslâmbûlî, (h. XII. asır), *Mürşidü't-talebe ilâ Ma'rifeti Turuki't-Tayyibe*.
4. Mustafa b. Abdîrahman el-İzmîrî (1155/1742), *Umdetü'l-İrfân; Bedâyi'ul-Burhân; Hısnü'l-Kârî fi'htilâfi'l-Mekârî*.
5. Yûsuf Efendizâde (1167/1754), *el-İtilâf fi Vucûhi'l-İhtilâf; Hallü İşkâlâti't-Tayyibe*.
6. Kettânizâde Muhammed en-Naîmî (1169/1755), *Mütkinü'r-Rivâye*.
7. Hâmid b. Abdilfettâh el-Paluvî (h. XII. asır), *Zübdetü'l-'İrfân*.
8. Muhammed Emin Efendi (1275/1858), *Umdetü'l-Hullân*.
9. Ahmed er-Rüşdî (Yûsuf İmamzâde) (h. XIII. asır), *Mürşidü't-Talebe ilâ İdâhi Vucûhi Ba'di Âyâti'l-Kur'âniyyeti min Turuki't-Tayyibe*.

5.4. Dâru'l-Kurrâ'lar Sonrasında Kıraat Eğitimi

Bu semereli dönemin sonlarında kıraat eğitiminde ilk merhale olan *seb'a tarîki* öğretimi tadrîcî olarak terkedilmiş, doğrudan *aşere tarîki* ile başlayan uygulamalara geçilmiştir. Dâru'l-kurrâ'ların müfredatında önemli bir yeri olan *şâtbiyyeye* bağlı yedi kıraat programı bildiğimiz kadarıyla kıraat eğitim ve öğretiminin yapıldığı günümüz kurumlarında artık sürdürülüyor. Artık doğrudan *aşere* öğretimi ile başlayan sistem *aşere-takrîb-tayyibe* programı olarak tanımlanmaktadır. Gerçi seb'a olmadan aşere, aşere olmadan takrib veya aşru'l-kubra tahsil edilebilir mi? meselesi öteden beri tartışılan ayrı bir konudur.

Aşere-takrîb-tayyibe programının güncel müfredatını genellikle *Zübde*, *Umde* ve *İthaf* teşkil etmektedir. Bunun yanında merhum Mehmet Rüştü Aşıkkutlu Hocaefendinin *Tayyibe* şerhi, aşere ve takrib kaidelerinden de bazı hocalarımız tarafından istifade edilmektedir.

Aşere programında *Şâtbiyye*'ye ilâve edilen *Dürre*'de remizlerin *Şâtbiyye*'deki asıllarıyla aynı olduğunu biliyoruz. Paluvî (1183/1770'den sonra) *Zübdetü'l-'İrfân*'da farklı ve pratik bir sistem kullanmış, bu durum hem öğrenciler hem de öğrenciler tarafından benimsenerek zamanla müfredatta yerini almıştır.

Zübde'nin Muhammed Emin Efendi tarafından *Umdetü'l-Hullân* adında bir şerh ile o dönemde henüz belirginleşen tarîk ve meslek tercihlerine göre daha istifâde edilir hale getirilmesi, kabul görmesinde ve yaygınlaşmasında önemli bir rol oynamıştır.¹⁴⁶

Dâru'l-kurrâ'ların kapanması sonrasında 1968 yılına kadar resmî düzeyde uzun bir inkıta süreci yaşanmıştır. İlk açılan aşere-takrîb-tayyibe ihtisas kursu merhum Mehmet Rüştü Aşıkkutlu Hocaefendinin gayretleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın izni ile 1968 yılında Of ilçesine bağlı Uğurlu beldesinde açılan kurs olmuştur.¹⁴⁷ Kıraat ilmi öğretim faaliyetlerinin yeniden başlangıcı sayılan bu tarihten günümüze kadar ilgili faaliyetler, Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı Haseki Eğitim Merkezinde ve aynı adla bazı illerde veya Başkanlığın izni ve müsaadesiyle özel olarak yürütülmektedir.

¹⁴⁶ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kıraatı*, s. 275.

¹⁴⁷ T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı, Of Müftülüğü Resmî İnternet Sitesi, Bölgede Yetişmiş Âlimler bl., Erişim Tarihi: 18 Haziran 2013, <http://www.ofmuftulugu.gov.tr/âlimler>.

Ülkemizde kıraat eğitim ve öğretiminde yaşanan bu sistem değişikliğine etki eden faktörlerin başında Arapça eğitiminin yeterli olmayışı ve buna bağlı olarak metin ezberinin ihmal edilmesi gelmektedir. Bu durum zamanla kolaycı ve müsamahalı yöntemlere zemin hazırlamıştır. Bu yöntemlerin başında *kürrâse yöntemi* gelmektedir. Özellikle *aşere* tarîkinin, on imam ve ikişerden yirmi râvîye çıkması, *takrîb* ve *tayyibe* tariklerinde buna ilâveten, birçok tarikin devreye girmesi, indirâc metodu uygulamalarında talebeyi muhtemelen zorlamış, kolaylaştırıcı yöntem arayışları neticesinde *kürrâse* takibine başvurulmuştur. Zamanla da her tarîk ve mesleğin, kendi yöntemine göre hazırladığı ve hocaya arz edilmek suretiyle onaylanan *kürrâse* çalışmaları oluşmuştur.

Bu tarz çalışmalar bizzat öğrencinin kendi gayretiyle, hafızasındaki metinleri çözümleyerek ve kaynaklardan istifade ederek hazırladığı, hocasının huzurunda dersini ezberden ve hatasız bir şekilde arz edebilmesi için bir hazırlık mahiyetinde ise tabîi ki bu çalışma faydadan hâlî değildir.

Fakat son dönemlerde bazı hocalarımızın belki teşvik veya kolaylık amacıyla müsamahalı ve mütesahil davrandıklarını, öğrencilerin önceden hazırlanmış mevcut nüshalardan fotokopi çekerek, zahmetsiz bir şekilde vücuhatı önlerine koyarak yüzünden okuduklarını duymakta ve görmekteyiz. Daha da ötesi, bu okuyuşların koro halinde icra edilmesi kıraat eğitim ve öğretim alanında ne kadar hızlı bir mesafe katettiğimizin göstergesi olsa gerektir. Bu yöntemle alınan bir kıraat icazeti ile bu ilim nerede, nasıl ve hangi keyfiyette okutulur, geleceğin kıraat hocaları nasıl yetişir? Kıraat ilminin ülkemizdeki geleceği açısından endişe verici bu durumu sorgulamamız gerekmektedir.

Umdetü'l-Hullân müellifi Muhammed Emin Efendi'nin son eseri *Zuhru'l-Erib*'dir. Ömrü vefâ etmediği için yarım kalan bu eserinde şöyle demektedir: "*Kıraatleri okumaya başlayan, hocasının himmeti elverdiği sürece infirad tariki ile yani ravileri sırasıyla teker teker okuması uygundur. Cem' etmeye geçecekse mutlaka (بَدَلًا ifadesini kullanmış) bizden önceki hocaların âdeti olduğu üzere Şâtıbiyye kasidesini ezberlemesi gerekir. Manzum eserlerden*

seb'ada Şâtıbiyyeyi, aşerede Dürreyi ve takribde de Tayyibe'yi ezberlemesi en doğru olandır. Çünkü akıllı ve mahir herkesin ittifakıyla bilinir ki, nazım ezberi nesir ezberinden daha kolaydır. Bu kasidelerin tamamını ezberlerse en doğru ve güzelini yapmış olur. Fakat zamanımızdaki talebelerde şahit olduğumuz gibi tamamını ezberlemede tenbellik gösterirse, herbir metnin en azından usul kısımlarını kesinlikle ezberlemesi gerekir. Artık ne yazık ki, bu dönemlerde talebenin himmeti azaldı ve müslüman beldelerde ve coğrafyalarda kıraatte mütkin insanları bulmak zorlaştı.

Okutma esnasında basîretin güçlü ve ziyâde olması, kaidelere muttali olma ve derse hâkimiyet, zikrettiğimiz manzum eserler de dâhil olmak üzere gerekli kaynakların muhtevasını da anlayarak tahsıl ve hıfz edilmesiyle mümkündür".

Devamında (وأما تحصيل علم القراءة من الجداول المصنوعة...) diyerek sürdürdüğü ifadelerinde ise şöyle demektedir: "Kıraat ilmini, içinde surelerin bir takım cetvel ve şemalarla işlendiği mecmua ve kürraselerden elde etmeye çalışmak kaide ve meseleleri itkan ile öğrenme adına hiçbir yararı olmaz, zaten muteber ve makbul bir iş de değildir. Ancak, bu çalışmalar müntehî denilen kıraat ilminde derinlik ve vukufiyet sahibi mukrîler için bir kolaylık sayılabilir. Şöyle ki; Okutma esnasında bir mesele için kaynaklara müracaat ederek (zaman kaybetme yerine) oraya bir göz atarak işi halledebilir. "¹⁴⁸

BİBLİYOGRAFYA

Abdurrâzık, Ali İbrahim Musa, *el-Muharraru'l-Vecîz fî 'Addi Âyi'l-Kitâbi'l-'Azîz*, Riyad 1988.

Ahmed b. Muhammed el-Cezerî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, Kahire 1977.

Akakuş, Recep, *İslâm'da Kur'ân Öğretimi ve Reîsü'l-Kurrâ Gönenli Mehmed Efendi*, İstanbul 1991.

¹⁴⁸ Muhammed Emin Efendi, *Zuhru'l-Erib*, vr. 49b-50a.

- Akdemir**, Mustafa Atilla, *Zübdetü'l-İrfan* (doktora tezi, 1999), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
-, *Ebû 'Amr ed-Dânî'nin Kitâbu'l-Beyân fî 'Addi Âyi'l-Kur'ân Adlı Eserinin Tanıtımı* (yüksek lisans tezi, 1992) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
-, "Dabtu'l-Mushaf ve Tecvidli Mushaf Basımına Dair Bazı Tespit ve Değerlendirmeler", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 43 (2012/2), s. 291-303.
- Akın**, Ahmet, "Osmanlı'da Din Görevlisinin Konumu Üzerine Değerlendirmeler (Bursa Örneği)", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 8 (2006), s. 65-104.
- Akpınar**, Ali, "Mushafa Abdestsiz Dokunma Meselesi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003.
- Aynî**, Bedruddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed, *'Umdetü'l-Kârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut, ty.
- Baltacı**, Cahit, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976.
- Bennâ**, Ahmed b. Muhammed, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer bi'l-Kırâati'l-Erba'ati 'Aşer* (thk. Şa'bân Muhammed İsmail), Beyrut 1987.
- Bilmen**, Ömer Nasuhi, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, İstanbul, ty.
- Birişik**, Abdülhamit, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, Bursa 2004.
- Buhârî**, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmail b. İbrahim, *el-Câmi'u's-Sahîh*, İstanbul 1981.
- Bursalı** Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, ty.
- Cârallah**, Abdullah b. Muhammed b. Süleyman, *el-Allâme İbrahim b. Ali Şehâse es-Semennûdî Siratuhû ve Cühûduhû fî İlmi'l-Kırâât*, Küveyt 2009.
- Çetin**, Abdurrahman, *Kur'ân Okuma Esasları*, Bursa 1997.
-, *Kur'an-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, İstanbul 2005.
-, *Kur'ân İlimleri ve Kur'an-ı Kerîm Tarihi*, İstanbul 1982.
-, "Kur'an Öğretim Tarihi ve Öğretim Kurumları", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 1, 1986, s. 95.
- Dabbâ'**, Ali Muhammed, *Semîru't-Tâlibîn fî Rasmi ve Dabti'l-Kitâbi'l-Mübîn*, Kahire 1999.

....., *Takrîbü'n-Nef'ı fi'l-Kırââtî's-Seb'ı*, Kahire 1928.

Dânî, Ebû Amr Osman b. Sa'îd, *el-Mukni' fî Rasmi Mesâhifi'l-Emsâr* (thk. Muhammed Sâdık Kamhavî), Kahire 1978.

....., *el-Muhkem fî Nakti'l-Mesâhif*, (thk. İzzet Hasan), Beyrut 1997.

Demirci, Muhsin, *Vahiy Gerçeği*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı, İstanbul 1997.

Duman, Zeki, *Kur'ân-ı Kerim'de Âdâb-ı Muaşeret*, İstanbul, ty.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî, *es-Sünen*, İstanbul 1981.

Elik, Hasan, *Kur'ân'ın Korunmuşluğu Üzerine*, İstanbul 1998.

Elmalılı, Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul, ty.

Evliyâ Çelebî, *Seyâhatnâme*, İstanbul, 1314, I, 241- 242.

Fikrî, İhâb Ahmed, *Müşkiletül'l-Hılâf fî Tahrîrati'l-Kıraat ve'l-Hulûlü'l-Mukteraha*, "*Uluslararası el-Kıraatü'l-Kur'âniyye fi'l-Alemi'l-İslâmî Evda' ve Mekasid konulu Sempozyum Kitabı*", Merrakeş 2013.

Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed, *el-Edeb fî'd-Dîn*, (mecmuatü'r-rasâil içinde), Beyrut 1989.

....., *İhyâ-u Ulumi'd-Dîn*, Mısır 1957.

Hakanî, Musa b. Ubeydillah, *el-Kasîdetu'l-Hakaniyye Dimne Mecnû' Kasîdetâni fî't-Tecvîd/er-Risâletu'l-Ûlâ*, Thk. Abdulazîz Abdulfettah el-Kârî, Mısır 1982.

Halîcî, Muhammed b. Abdirrahman, *Şerh-u Mukarribi't-Tahrîr li'n-Neşri ve't-Tahbîr* (thk. İhâb Fikrî, Hâlid Ebu'l-Cûd), Kahire 2009.

Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, (thk. Abdulhamid Hendavî), Beyrut 2003.

Hamed, Gânim Kaddûrî, *Rasmu'l-Mushaf Dirâsetün Lügaviyye Târîhiyye*, Irak 1982.

Hamevî, Ahmed b. Ömer, *el-Kavâid ve'l-İşârât fî Usûli'l-Kırâât*, Beyrut 1986.

Husarî, Mahmud Halil, *Ahkamu Kiraati'l-Kur'ani'l-Kerim*, Thk. Muhammed Talha Bilâl, Beyrut 1996.

Işık, Emin, *Ebû Bekr b. el-Enbârî ve Kitâbu İdâhı'l-Vakfi ve'l-İbtidâ*, (doktora tezi, 1973), İstanbul.

İbn Cevzî, *Fünûnü'l-Efnân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1987.

İbn Kesîr, İsmail, *Fedâilü'l-Kur'ân*, Beyrut 1986.

- İbn Mâce**, Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *es-Sünen* (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), Mısır, ty.
- İbn Mücâhid**, Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs, *Kitâbü's-Seb'ati fi'l-Kırâât*, (thk. Şevkî Dayf), Mısır, ty.
- İbnü'l-Cezerî**, Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-'Aşr*, Beyrut, ty.
-, *Müncidü'l-Mukriîn ve Mürşidü't-Tâlibîn*, Beyrut 1980.
-, *Gâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ'*, Beyrut 1980.
-, *Tayyibetü'n-Neşr fi'l-Kırâati'l-'Aşr*, Mısır 1950.
-, *Takribü'n-Neşr fi'l-Kırâati'l-'Aşr*, Thk. Adil İbrahim Muhammed Rifâi, S.Arabistan 2012.
-, *Tahbîru't-Teysîr fi'l-Kırâati'l-'Aşr* (thk. Ahmed Muhammed Muflih el-Kudâh), Amman 2000.
- İslâmbûlî**, Ebu'l-Hasen Mustafa b. el-Hasen b. Ya'kûb, *Mürşidü't-Talebe ilâ Ma'rifeti Turuki't-Tayyibe*, Hacı Selim Ağa Ktp., Üsküdar, Nr. 29; Slm. Ktp., İbrahim Ef. 11, v. 242b-314b.
- Kâdî**, Abdülfettâh b. Abdilganî, *el-Büdûru'z-Zâhira fi'l-Kırâati'l-'Aşri'l-Mütevâtira min Tarîkayi's-Şâtibiyyeti ve'd-Dürrati*, Mısır 1955.
-, *el-Kırâatü's-Şâzze ve Tevcîhuhâ min Lügati'l-'Arab*, Mısır, ty.
-, *Nefâisü'l-Beyân fî Şerhi Ferâidi'l-Hisân fî 'Addi Âyi'l-Kur'an*, Medine 1984.
- Kafiyeci**, Muhammed b. Süleyman, *Kitâbü't-Teysîr*, (trc. İ. Cerrahoğlu) Ankara, ty.
- Karaçam**, İsmail, *Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri ve Mütevâtir Kıraatların Yorum Farklılıklarına Etkisi*, İstanbul 1996.
-, *Kur'an-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kıraatı*, İstanbul 1974.
-, *Kur'an-ı Kerimin Faziletleri*, İstanbul 1984.
- Kâtib Çelebî**, *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, İstanbul 1971.
- Kazıcı**, Ziya, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, İstanbul, 2004.
-, *Anahatlarıyla İslâm Eğitim Tarihi*, İstanbul 1995.
- Maşalı**, Mehmed Emin, *Kur'an'ın Metin Yapısı: Mushaf Tarihi ve İmlâsı*, Ankara 2004.

- Mâverdi**, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *Edebü'd-Dünya ve'd-Dîn*, Beyrut 1988.
- Mennâ'u'l-Kattân**, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an*, Beyrut 1990.
- Merâgî**, Ahmet Mustafa, *Tefsîru'l-Merâgî*, Mısır 1973.
- Muhammed Emin Efendi**, b. Abdillâh b. Muhammed Salih (Abdullah Efendizâde), *Zuhru'l-Erib fî İdâhu'l-Cem'î bi't-Takrîb*, Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi Bl., Nr. 11.
....., *Umdetü'l-Hullân fî İdâhu Zübdeti'l-'İrfân*, İstanbul 1853.
- Muhammed** b. Fevzân b. Hamed el-'Umar, *İkrâu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Riyad 2012.
- Muhaysin**, Muhammed Sâlim, *fî Rihâbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire 1980.
....., *el-İrşâdâtü'l-Celiyye fî'l-Kirâati's-Seb'î min Tarîkı's-Şâtıbiyye*, Kahire 1974.
....., *el-Muhezzeb fî'l-Kirâati'l-'Aşr*, Mısır 1969.
....., *Târîhu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, yy., 1982.
- Muhtâr**, Muksim, İlmü't-Tahrîrat beyne't-Tarîkati'l-Magribiyye ve't-Tarîkati'l-Meşrikiyye, "*Uluslararası el-Kiraatü'l-Kur'âniyye fî'l-Alemi'l-İslâmî Evda' ve Mekasid konulu Sempozyum Kitabı*", Merrakeş 2013.
- Müslim**, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbüri, *el-Câmi'u's-Sahîh*, İstanbul 1981.
- Nevevî**, Muhyiddin Ebû Zekerıyya, *et-Tıbyân fî Âdâbi Hameleti'l-Kur'ân*, Beyrut 1986.
- Nüveyrî**, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Muhammed, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fî'l-Kirâati'l-'Aşr*, (thk. Abdülfettâh es-Seyyid Süleyman Ebû Sinne), Kahire 1986.
- Okumuş**, Mesut, "Kur'ân İmlâsının Gelişim Süreci Üzerine Bazı Tespit ve Değerlendirmeler", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 9, 2010/1, s. 5-37.
- Saçaklızâde**, *Beyanu Cühdi'l-Mukıll*, Thk. Ebû Asım Hasan b. Abbas b. Kutb, S. Arabistan 2004.
- Safâkusî**, Veliyyullah Seyyidî Ali en-Nürî, *Gaysü'n-Nef'î fî'l-Kirâati's-Seb'*, Mısır 1954.

- Semînü'l-Halebî**, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yûsuf b. Muhammed, *el-'İkdü'n-Nadîd fî Şerhi'l-Kasîd* (thk. Eymen Rüşdi Süveyd), Cidde 2001.
- Seyyid**, Ahmed Abdurrahim, *Fitnetü'l-Esânîd ve'l-İcâzâti'l-Kur'âniyye*, Mısır 2011.
- Shukri**, Ahmad Khaled, *el-Müyesser fî 'İlmi 'Addi Âyi'l-Kur'an*, Cidde 2012.
-, *Alâmâtü'd-Dabt fî'l-Mushafi's-Şerîf*, ("el-Mushafü's-Şerîf ve Mekânetuhû fî'l-Hadâratî'l-İslâmiyye" konulu sempozyum tebliği), Câmîatü'l-Ulûm el-İslâmiyye el-Âlemiyye, Ürdün 2011, s. 5.
-, *el-Müzhir Şerhu's-Şâtibiyyeti ve'd-Dürra*, komisyon: Ahmed Khaled Shukri, Muhammed Halid Mansur, Ahmed Muhammed Müflih el-Kudâh, Halid Seyfullah Seyfi, Muhammed Musa Nasr, İbrahim Muhammed el-Cürmî, Muhammed 'İsâm el-Kudâh, Amman 2001.
- Suyûtî**, Celâluddîn Abdurrahman, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1987.
-, *Adâb-u Tilâveti'l-Kur'an ve Te'lîfihi*, Beyrut 1987.
-, *Lübâbü'n-Nükûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*, (Celâleyn hamışinde) Kahire, ty.
-, *Celâleyn*, Kahire, ty.
- Sühreverdi**, Abdulkahir Abdullah, *Avârifü'l-Meârif*, Beyrut 1966.
- Süleyman** b. Ömer, *el-Fütühâtü'l-İlâhiyye*, Mısır, ty.
- Şâtîbî**, el-Kâsım b. Firruh, *Hirzü'l-Emânî ve Vechü't-Tehânî*, Kahire 1938.
- Tahhân**, İsmail Ahmed, *min Kadâye'l-Kur'ân el-Ahrufi's-Seb'ati ve'r-Rasmi ve'l-Kiraât*, Mısır 1994.
- Temel**, Nihat, *Kiraat ve Tecvîd İstılahları*, İstanbul 2009.
-, *Kur'an Kiraatında Vakf ve İbtidâ*, İstanbul 2009.
- Tetik**, Necati, *Başlangıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kiraat İlminin Talimi*, İstanbul 1990.
- Tirmizî**, Ebû 'İysâ Muhammed b. 'İysâ b. Sûra, *Sünenü't-Tirmizî*, (thk: İbrahim 'Utve 'Avad), İstanbul 1981.
- Üşmûnî**, Ahmed b. Abdülkerim, *Menâru'l-Hüdâ fî Beyâni'l-Vakfi ve'l-İbtidâ*, Mısır 1973.
- Yılmaz**, Ali, "Tilavet Adabı", *Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 27, Erzurum 2007.
- Yüksel**, Ali Osman, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, İstanbul 1996.
- Zerkânî**, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulumi'l-Kur'ân*, Kahire 1943.

Zerkeşi, Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Beyrut 1994.

Zernûci, Burhaneddin, *Ta'limu'l-Mûte'allim*, Beyrut 1987.

Mültekâ Ehli't-Tefsir, <http://vb.tafsir.net/>.

T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı, Of Müftülüğü Resmî İnternet Sitesi, Bölgede Yetişmiş Âlimler bl., Erişim Tarihi: 18 Haziran 2013, <http://www.ofmuftulugu.gov.tr/âlimler>.